

TÜRKİYE'DE KIRAZ TARIMININ COĞRAFİ ESASLARI

The Geographical Foundations of Cherry Farming in Turkey

Arş. Gör. Zafer BAŞKAYA*

Özet

Türkiye bulunduğu coğrafi konum itibariyle geçmişten günümüze çeşitli meyve türlerinin yetiştirildiği önemli merkezlerden biri olmuştur. Bu meyve türleri içerisinde yer alan kirazın tarımında son yıllarda önemli gelişmeler sağlanmıştır. Günümüzde Türkiye'nin hemen her ilinde kiraz üretimi yapılmakta olup, modern tarım yöntemlerinin uygulanmasıyla birlikte üretilen kiraz çeşidi sayısını artmıştır. Bugün ülkemizde 24 çeşit kiraz üretilmektedir.

Bu araştırmada Türkiye kiraz üretim alanları ve üretimindeki gelişmeler, kiraz üretiminin bölge ve illere göre dağılımı, Türkiye kiraz üretimi ile ihracatının Dünya üretimi ve ihracatındaki önemi incelenerek kiraz tarımındaki sorunlar tespit edilmeye çalışılarak, sorunlara çözüm önerileri sunulmuştur.

Dünya kiraz üretimi ve ihracatında önemli yeri olan Türkiye'nin kiraz ihracatı 1985 yılından sonra yapılmaya başlanmıştır. 2009 yılı Dünya kiraz üretiminin %20'ye yakını tek başına üreten Türkiye, 417.694 ton kiraz üretimiyle Dünya birincisidir. Ülkemizde üretilen kirazın 2009 yılında %12'den fazlası (51268 ton) ihraç edilmiştir. İhracatında Avrupa Birliği ülkeleri önemli yer tutmakta olup, 30'dan fazla ülkeye kiraz ihraç etmektedir.

Çeşitli altyapı eksiklikleri, üretim ve pazarlamada yer alan kişi ve kurumların örgütlenememesi, etkin bir tarım planlamasının olmaması, üretim ve pazarlamada bilgi yetersizliği, finansman ve nakliye sorunları kiraz tarımında önemli sorunlardandır. Üretim ve ihracattaki atışların devam edebilmesi, kiraz üretimi ve pazarlamadaki sorunların azaltılması ile mümkündür. Kiraz üreticisinin üretim ve pazarlamada yaşadığı sorunların çözüme kavuşturulması, devletin etkin üretim ve pazarlama politikası izlemesi, kiraz üretimi ve kalitesinin devamlılığıyla birlikte Türk kirazının Dünya pazarlarında kalıcı olmasını sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: Türkiye, kiraz tarımı, üretim, ihracat

*Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü.

Abstract

Turkey, As location of geographical position, has been as one of the important centers where various fruit types being cultivated. Important developments for cherry cultivation partaking in these types of fruits have been derived in recent years. Nowadays cherry farming almost in every city are being applied, using modern farming techniques caused the numbers of cherry types. 24 types of cherry are being cultivated in Turkey today.

By analysing Turkey cherry farming areas and developments on its production, distributions of cherry farming according to regions and cities, importance of Turkey cherry farming on world farming and export and by finding out the problems on cherry farming, solution offers have been introduced in this research.

Turkey's export of cherry which has an important place in the world cherry production and export has started since 1985. Turkey is the first of the world by farming 417.694 tonnes cherry which equals the %20 of world cherry farming. More than %12 of cherry production (51268 tonnes) grown in our cultivated has been exported in 2009. European countries have an important place in its export, it exports cherry over 30 countries.

Various infrastructure defects, not organise between people and association taking part in production and marketing, lack of effective agriculture planning, lack of information on production and marketing, financing and shipping issues are important matters for cherry production. It is possible to keep up production and export by decreasing the matters on cherry production and shipping. To find solutions for cherry producers having problems on production and marketing, our government's following policy of marketing, cherry production and continuity of its quality will make Turkish cherry permanent in world trading.

Key Words: Turkey, cherry farming, production, export

Giriş

Tarım sektöründe, çok kapasiteli bir üretim alanı ve ekonomik önemi giderek artan bir faaliyet de meyve yetiştirme ve pazarlama faaliyetidir (Doğanay, 1998: 177). Türkiye içerisinde bulunduğu coğrafi konumu itibarıyla birçok meyve türünün yetişebildiği büyük bir meyve bahçesi durumundadır. Ilıman iklim meyve türlerinin yaygın bir biçimde büyük bir çeşit zenginliğiyle yetişebildiği ekolojik zenginliğimiz göze çarpmaktadır. Bu meyve türleri arasında kiraz önemli bir yer tutmaktadır (Özçağırın, 1974: 45).

Meyvecilik tarihi ve kültürü açısından Anadolu'nun Dünya'da önemli bir yeri vardır. Bu nedenle Anadolu birçok meyve türünde olduğu gibi, bahçe kültürü içerisinde bulunan kirazın (*Purulus avium* L.) da en eski kültür alanlarından biridir (Ülkümen, 1973: 17). Kiraz (*Purulus avium* L.) botanikte Rosaceae familyası, Prunoideae alt familyası, Prunus cinsine girer (Öz, 1988: 9). Kirazın (*Purulus avium* L.) anavatanı güney Kafkasya, Hazar Denizi ve Kuzeydoğu Anadolu arasındaki bölge olarak bilinmektedir. Bu gen merkezlerinden doğuya ve batıya yayılarak Dünya üzerinde geniş bir alanı kaplamıştır (Özbek, 1978: 254). Buna göre ülkemiz de kirazın orijin merkezlerinden biridir. Dünya'da 1500 civarında çeşidi bulunmaktadır. Kirazın Avrupa kıtasına yayılması tohumlarının kuşlar ve hayvanlar tarafından taşınmasıyla olmuştur. Amerika'ya ise kolonistler götürmüşlerdir. Çeşitlerin çoğu İngiltere'den ithal edilmiş olup, ilk modern kiraz yetiştiriciliğine Pasifik kıyılarındaki Oregon Eyaletinde başlanmıştır.

Dünya üzerinde kiraz yetiştiriciliği Afrika'nın kuzeyi, Avrupa'nın tamamı, Ortadoğu'nun batı kısmında yer alan ülkeler, Anadolu, Hazar Denizi ve buraya yakın ülkeler ile Kuzey ve Güney Amerika kıtasında yoğun olarak yapılmaktadır (Şanlı, 2001:1). Dünya'da geniş bir alana yayılmış bulunan kirazın yaygın yetişme alanları; Amerika Birleşik Devletleri'nde Michigan, Oregon, California, Washington, Newyork, Utah ve Pensilvania; Rusya'nın Avrupa kısmı, Kanada'da Ontario bölgesi, Akdeniz çevresindeki Türkiye, Yunanistan, İtalya ve Cezayir gibi ülkeler, Doğu Pireneler, Rhone Havzası, Kuzey Avrupa ülkeleri ve Yugoslavya'nın Gorica Bölgesi'dir (Öz, 1998: 10).

Kiraz özellikle mineral madde açısından oldukça zengindir. Sanayide kullanılan birkaç çeşit dışında üretilen kirazın hemen hepsi taze olarak tüketilmektedir. Sanayide ise meyve suyu, şarap, konserve, salamura, kurutulmuş ya da dondurulmuş olarak işlem görmektedir.

Doğal Çevre İstekleri

Ülkemiz tarımını geniş ölçüde etkisi altında bulduran bazı doğal ve beşeri faktörler vardır. Bunların en önemlileri iklim, toprak, hidrografya v.s. gibi doğal faktörler ile tarımsal kültür, arazi mülkiyet durumları, tarımda çalışanların miktarı, kültürel işlemler (sulama, ilaçlama, gübreleme, çapalama v.b.) ulaşım, çeşitli yöre ve pazar şartlarına uygun ürün yetiştirilmesi önemli beşeri faktörlerdir (Göney, 1987: 15). Bu coğrafi faktörlerden önce doğal faktörler gözden geçirilebilir. İklim en önemli doğal faktördür. Kiraz yetiştiriciliğinde iklim faktörünün en önemli etmeni sıcaklıktır. Kiraz ağaçları gerek düşük gerekse yüksek olsun aşırı sıcaklık şartlarına dayanamazlar. Yazları serin geçen yerleri severler (Yayçep, 2001: 153). Kiraz yaz ayları çok sıcak olmayan ve yayla özelliği

gösteren, fakat yüksekliği 1000 m.yi geçmeyen yerlerde iyi şekilde yetişir. Yaklaşık 1000 m. rakım yetiştiricilik için idealdir. Kiraz ağaçları kış dinlenme döneminde -20 , -26°C kış soğuklarına dayanıklıdır. Fakat kışın sıcaklıkların -20°C ve altına düştüğü bölgelerde kiraz yetiştiriciliğinin yapılması tavsiye edilmez. Şiddetli kış soğukları tomurcukların, dalcık ve dalların soğuktan yanmalarına, dal açılarında ve gövdede kabuğun donarak çatlayıp dökülmesine sebep olur. Bu durumda ağaçlarda o yıl ve takip eden yıllarda ürün azalır veya tamamen yok olur. Donun etkisi çok şiddetli olursa ağaç tamamen kurur. Dal açıları ve gövde kabuklarındaki yanmalar ağaçta büyük yaraların açılmasına sebep olur. Ne kadar iyi bir yara bakımı yapılırsa yapılsın, verimi azaltır ve ağacın ömrünü kısaltır. Bu nedendir ki kiraz yetiştiriciliği kış soğuklarının -20°C 'nin altında sık sık düştüğü yerlerde yapılmamalıdır. Ayrıca kış soğuklarının bu derecelere yaklaştığı yerlerde de ağacın kışa dayanımını artıran her türlü kültürel ve teknik tedbirin alınmasında çok dikkatli olunmalıdır (Özbek, 1978: 271). Özellikle kış soğukları riski fazla olan bölgelerde gübreleme ve sulama programlarının dikkatli bir şekilde planlanması ve uygulanması gerekmektedir. Kiraz çeşitlerinin büyük bir çoğunluğu düzenli bir çiçek açabilmek için mutlaka kış dinlenme döneminde $7,2^{\circ}\text{C}$ 'nin altında toplam 1100-1700 saatlik bir soğuklamaya ihtiyaç duyarlar. Ayrıca düzenli ve tatminkâr verim alabilmek için çiçeklenme döneminde hava sıcaklıklarının -2°C ile -5°C 'nin altına düşmemesi ve havaların yağışsız olması gerekir. (Akçay, - Özyiğit,- Sarısu, 2009: 10).

Fotoğraf 1: Çiçeklenmiş kiraz bahçesi.

Fotoğraf 2: Meyvesi olgunlaşmış kiraz bahçesi.

Çiçeklenme dönemindeki iklim şartlarının meyve yetiştiriciliğindeki önemi göz önüne alındığında, yetiştiriciliği yapılan bütün meyve tür ve çeşitlerinin bölgeler itibariyle çiçeklenme zamanlarının bilinmesi, hem karşılıklı iyi bir tozlanma, hem de yapılacak olan uygulamalar için oldukça faydalı olacaktır. Özellikle kiraz ağaçlarında çeşitlerin çiçeklenme zamanı ve sürelerinin bilinmesi oldukça önemlidir. Çünkü kiraz ağaçlarından yeterli ürün alınabilmesi için kiraz bahçelerine dikilen çeşitlerin birbiriyle uyum olmalarının yanında çiçeklenme zamanlarının da birbirleriyle karşılaşması gerekir. Sıcaklıkların yüksek olduğu yıllarda kiraz çeşitleri çok kısa bir sürede tam çiçeklenme aşamasına gelirken, sıcaklıkların düşük olduğu yıllarda tam çiçeklenme daha geç olmaktadır. Kısacası çiçeklenme dönemindeki sıcaklık artışları çiçeklenme süresini kısaltırken, aynı dönemdeki düşük sıcaklıklar çiçeklenme süresini uzatmaktadır (Engin,-

Ünal, 2002:10,16). İlk geçen kışlardan sonra, soğuklama gereksinimini giderememiş olan kirazlarda tomurcuk silkmeleri, çiçeklenmelerde gecikme ve düzensizlikler görülür. Bu durum Lambert, Bigarreau Napoleon ve Bing gibi yüksek soğuklama isteği olan çeşitlerde daha çok belirgindir. Çiçek tomurcukları $-2,4^{\circ}\text{C}$ ' ye kadar dayanabildikleri halde, açmış çiçekler -2°C ' de donarlar (Öz, 1998: 50).

Türkiye'nin hemen hemen her ilinde yetişebilen kiraz çeşitleri bulunmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesinin Erzurum, Kars Ağrı, Ardahan çevrelerinin yüksek kesimlerinde kiraz yetişmesi bazen imkânsız hale gelmektedir. Bu çevrelerdeki korunaklı alanlarında zor koşullar altında yetişen kirazlar, buraların kuzey rüzgârlarına açık alanlarında bazı yıllar ilkbahar mevsiminde sıcaklıkların eksi değerlere düşmesi sebebiyle çiçek tomurcukları ve açmış çiçeklerini donmanın etkisiyle dökerler.

Çizelge 1: Seçilmiş bazı istasyonlara ait uzun yıllar içerisinde gerçekleşen ortalama sıcaklık değerleri $^{\circ}\text{C}$ (1975-2008).

İl	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Y.O
Adana	9,5	10,4	13,5	17,6	21,8	25,7	28,3	28,5	26,1	21,7	15,3	11,0	19,1
Afyon	0,2	1,5	5,4	10,4	15,1	19,3	22,3	22,1	17,8	12,4	6,4	2,1	11,2
Ağrı	-10,8	-9,3	-3,1	6,4	11,8	16,7	21,2	21,3	16,3	9,2	1,5	-6,1	6,2
Ankara	0,3	1,9	6,1	11,3	16,1	20,2	23,5	23,3	18,6	13,1	6,7	2,4	11,9
Antalya	9,7	10,1	12,4	16,0	20,4	25,4	28,5	28,0	24,5	19,8	14,5	11,0	18,3
Ardahan	-11,6	-10,1	-3,7	4,6	9,3	12,9	16,3	16,4	12,3	6,6	-0,2	-8,0	3,7
Artvin	2,4	3,3	6,8	11,8	15,4	18,5	20,6	20,7	17,8	13,8	8,6	4,0	12,0
Balıkesir	4,8	5,5	8,3	13,1	17,8	22,4	24,8	24,5	20,6	15,8	10,0	6,4	14,5
Diyarbakır	1,6	3,5	8,3	13,7	19,1	26,3	31,1	30,2	24,6	17,0	8,9	3,7	15,7
Edirne	2,8	4,3	7,8	12,8	18,0	22,5	24,7	24,1	19,7	14,2	8,6	4,3	13,6
Erzurum	-10,0	-8,6	-2,6	5,4	10,4	14,9	19,3	19,3	14,3	7,6	0,2	-6,5	5,3
Eskişehir	-0,2	1,2	5,0	10,1	14,9	19,1	21,6	21,4	17,0	11,8	5,7	1,6	10,8
Hakkâri	-4,7	-3,3	1,9	8,3	14,2	20,3	25,0	24,8	20,3	13,0	5,0	-1,5	10,5
Hatay	8,2	9,7	13,2	17,2	21,2	24,8	27,3	27,7	25,5	20,9	14,0	9,6	18,3
İğdir	-3,3	-0,1	6,6	13,4	17,6	22,2	26,0	25,2	20,0	12,8	5,6	-0,2	12,1
İçel	10,5	11,2	13,9	17,7	21,6	25,3	28,0	28,4	25,9	21,7	16,0	12,0	19,4
İstanbul	6,2	6,0	8,0	12,2	16,8	21,7	23,9	23,8	20,1	15,8	11,3	8,1	14,5
İzmir	8,9	9,2	11,8	16,0	20,9	25,8	28,2	27,6	23,6	19,0	13,8	10,4	17,9
Kars	-10,4	-8,5	-2,3	5,5	10,0	13,9	17,5	17,7	13,6	7,3	0,3	-6,5	4,8
Kocaeli	6,2	6,4	8,6	13,0	17,4	21,8	23,7	23,6	20,2	16,0	11,4	8,2	14,7
Konya	-0,3	1,0	5,7	11,1	15,8	20,4	23,6	23,2	18,7	12,6	5,9	1,5	11,6
Rize	6,4	6,3	8,0	11,8	16,0	20,4	22,9	23,2	20,0	16,0	11,5	8,2	14,2
Sakarya	6,1	6,3	8,6	12,8	17,3	21,5	23,4	23,1	19,5	15,5	11,2	8,0	14,4
Samsun	7,0	6,7	8,0	11,2	15,3	20,2	23,3	23,5	20,0	16,0	11,9	9,0	14,3
Sivas	-3,4	-2,2	2,9	9,2	13,5	17,2	20,3	20,3	16,3	10,9	4,3	-0,7	9,0
Şanlıurfa	5,7	6,9	11,0	16,2	22,3	28,3	32,0	31,2	26,8	20,2	12,5	7,4	18,4
Trabzon	7,2	7,0	8,5	11,9	15,8	20,3	23,2	23,4	20,2	16,4	12,2	9,2	14,6
Van	-3,3	-2,5	1,6	8,1	13,1	18,4	22,4	22,0	17,4	10,9	4,3	-0,5	9,3
Zonguldak	6,2	5,9	7,6	11,3	15,3	19,7	21,9	21,8	18,6	15,1	11,2	8,1	13,5

Kaynak: DMİGM verilerinden derlenmiştir.

İklim olaylarından bir başkası olan yağışın yıl içerisinde düzenli dağılışı kiraz yetiştiriciliği için çok iyidir. Düzenli olmak koşuluyla 600 mm. yağış alan yerlerde kiraz sulanmadan yetiştirilebilir. Bununla birlikte yağışın kritik sınırlar içerisinde kaldığı ve düzensiz olduğu yerlerde kiraz ağaçları sulanmalıdır. Aksi halde su yetersizliği meyve ve sürgün oluşumunu azaltır ve vejetatif gelişmeyi geriletir. Depo maddelerinin oluşmasını

engelleyerek kış soğuklarından zararlı etkilerini de artırır (Öz, 1988: 50). Çiçeklenmeye yakın dönemdeki yağışlar, arıların uçuşunu engelleyerek döllemeye engel olduğundan meyve tutumunu olumsuz yönde etkiler. Olgunlaşmaya yakın dönemdeki yağışlar da meyve çatlaması yaptıklarından zararlıdır (Yayçep, 2001: 151). Kiraz ılıman iklim meyve türleri içerisinde meyvelerini en erken olgunlaştıran bir türdür. Bu kirazın doğasında olan üstün bir özelliğidir (Öz, 1988: 10).

Çizelge 2: Seçilmiş bazı istasyonlara ait uzun yıllar içerisinde gerçekleşen ortalama yağış değerleri mm. (1975-2008).

İl	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Y
Adana	110,3	85,8	62,0	56,0	43,8	18,5	9,8	6,0	14,7	48,7	84,7	119,9	660,2
Afyon	41,4	36,1	42,5	49,2	45,7	31,2	19,3	13,9	17,5	37,7	38,7	46,8	420,0
Ağrı	37,2	50,1	49,2	76,0	75,3	47,3	19,4	10,7	15,3	53,4	50,0	43,0	526,9
Ankara	40,5	33,2	36,6	52,2	48,7	32,7	14,4	11,9	17,5	29,5	37,7	41,8	396,7
Antalya	217,1	134,3	102,2	62,6	31,9	7,6	2,7	1,9	12,3	82,9	175,6	272,1	1103,2
Ardahan	18,1	22,2	30,2	52,5	83,1	92,2	70,9	56,7	33,6	39,6	30,6	24,4	554,1
Artvin	96,8	73,2	59,8	57,5	53,3	49,4	32,7	29,0	34,7	62,5	81,5	93,9	724,3
Balıkesir	68,7	60,4	63,1	49,7	40,3	18,5	8,2	3,9	20,6	39,2	81,4	88,2	501,9
Dişarbakır	62,5	72,6	69,3	62,0	39,2	9,0	0,4	0,3	4,7	34,4	54,1	72,4	480,9
Edirne	53,1	45,0	49,5	45,5	56,1	38,7	32,8	26,9	38,0	51,5	72,9	68,0	578,0
Erzurum	19,1	24,1	31,4	57,6	69,4	42,7	26,0	15,5	20,8	48,0	32,5	22,2	409,3
Eskişehir	40,0	28,1	31,6	43,2	45,3	24,5	12,7	9,3	14,4	28,2	35,2	43,8	356,3
Hakkâri	83,1	107,6	110,1	118,7	63,6	15,0	4,5	2,3	5,8	57,5	88,6	94,7	751,5
Hatay	181,7	165,2	144,1	103,9	91,7	13,9	12,0	2,5	40,7	77,5	118,4	172,1	1123,7
İğdir	13,0	16,7	22,0	36,7	47,3	33,7	14,4	9,2	10,3	26,0	18,2	12,0	259,5
İçel	106,4	79,4	52,7	38,0	23,8	8,6	6,4	4,4	7,3	40,9	86,8	135,3	590,0
İstanbul	80,2	61,9	57,0	43,9	29,3	25,0	23,9	30,8	34,8	70,3	87,0	96,4	640,5
İzmir	121,1	91,8	81,2	48,8	26,4	6,6	2,4	1,5	19,5	43,5	112,7	134,3	689,8
Kars	19,7	22,3	29,3	52,8	77,8	74,3	54,6	41,5	27,1	43,5	27,4	22,6	492,9
Kocaeli	93,9	74,4	69,9	55,1	44,7	49,4	42,6	48,3	50,1	87,5	90,4	105,5	811,8
Konya	34,4	24,4	26,2	38,8	41,7	20,4	7,5	5,0	11,6	32,2	37,6	41,9	321,7
Rize	210,8	181,9	143,0	91,7	100,1	134,0	145,7	177,5	247,8	305,2	259,1	247,5	2244,3
Sakarya	93,1	75,6	69,4	60,1	48,6	67,2	54,1	47,5	47,1	86,1	87,6	103,4	839,8
Samsun	61,4	51,8	56,8	57,5	49,4	47,4	31,6	37,0	52,5	88,2	84,2	73,3	691,1
Sivas	41,5	39,3	47,6	64,7	62,1	32,2	9,9	5,6	17,8	36,8	44,6	44,8	446,9
Şanlıurfa	73,6	75,4	63,3	43,2	26,8	3,8	0,8	1,0	3,4	28,8	49,0	75,5	444,6
Trabzon	76,7	64,1	58,9	59,7	52,4	50,8	38,7	47,5	77,4	120,6	100,4	84,9	832,1
Van	30,5	30,9	47,3	53,1	47,9	17,9	6,1	3,6	12,4	43,7	50,7	40,2	384,3
Yozgat	67,1	62,8	63,1	71,7	64,0	41,7	14,8	10,1	19,3	40,9	70,3	76,2	602,0
Zonguldak	131,6	85,7	86,2	57,9	52,4	69,1	83,8	90,7	121,0	152,7	150,8	152,1	1234,0

Kaynak: DMİGM verilerinden derlenmiştir.

Kiraz ağaçları 5-6 yaşında verime geçerler, tam ve ekonomik olarak verime yatmaları 10-12 yıl alır. Her ne kadar 100 yıl yaşarlar ise de, ekonomik ömürleri kullanılan anaca göre 25-30 yıldır. Çok iyi koşullarda 40 yılı bulabilir (Shoemaker ve Teskey, 1959: 285-325; Burak, 2006: 8).

Kirazlar diğer meyve türlerinin aksine toprak yönünden seçicidir. Toprak pH'ının 6-7 civarında olması gerekir. Kirazın istediği toprakları bulmak güçtür. İyi drene edilmiş, derin, verimli, havadar, organik madde yönünden zengin ve yaz ayları süresince sulanabilen topraklar isterler. Nehir ve çay kenarlarındaki alüvyal topraklar ile dağ ve tepe yamaçlarının eteklerindeki yumuşak ve derin topraklar kiraz yetiştiriciliği için uygun şartlara sahiptir. Drenajı iyi olmayan, çok nemli, soğuk ve ağır yapıdaki topraklar ise kiraz için hiç uygun değildir. Böyle topraklarda ağaçlar kısa sürede hastalanarak verimden düşer ve ölür. Taban suyunun yüksek olduğu yerlerde kökler yüzeyde kalır ve zayıf olur. Yaz kuraklığından ve

kış soğuklarından daha çabuk ve daha çok zarar görür. Çok kurak, kumlu, çakıllı ve fazla kireçli topraklar da kiraz tarımı için uygun değildir. Böyle topraklarda meyve küçük kalır, seyrek meyve dalları meydana gelir. Meyvenin kabuk ile çekirdek oranı artar. Ağır ve suyu drene edemeyen topraklar çatlar ve köklerin havalanmasını engeller. Bu tür topraklarda ağaç zayıf gelişir, meyve dalları seyrek olur, meyveler irileşemez ve olgunlaşmadan dökülürler. Ayrıca havalanamayan böyle topraklar ağaçlarda zamklanmanın meydana gelmesine neden olur (Öz, 1988: 54).

Beşeri çevre istekleri

Kiraz tarımı üzerinde doğal ortam şartlarının yanı sıra beşeri faktörlerde etkilidir. Bu faktörler bahçe tesisi, sulama, ilaçlama, gübreleme, çapalama veya sürme, budama, toplama ve pazarlama uygulamalarıdır. Bu uygulamalar muz üretiminde olduğu gibi (Gök,-Zaman, 2003: 191) kiraz üretiminde de hassas bir şekilde yapılmaktadır.

Kiraz anacı olarak ülkemizde daha çok yabancı kiraz (kuş kirazı) ve İdris anaç çeşitleri kullanılmaktadır. Kiraz bahçeleri genellikle bir yaşındaki fidanlarla kurulur. Toprak yüzünün kışın karla örtülmediği, kışı sert geçen yerlerde ilkbahar dikimi tercih edilir. Kışın toprağın çok derinlere kadar donmadığı yerlerde, sonbaharda hemen yaprak dökümünden sonra dikim yapılır. Yeni dikilen kirazlarda kök gelişimi sürgüne göre daha yavaş olduğundan sonbahar dikimi ilkbaharda karşılaşılması muhtemel olan su dengesizliğini önlemede faydalı olur. Dikim sonbaharda yapıldığı zaman dallarda yapılacak dikim budaması ilkbahara bırakılarak kış donlarının yara yerlerini etkilemesi önlenir. Bahçeler tesis edilirken yabancı kiraz üzerine aşılı kiraz fidanları arasında 10-12 m., idris anaç çeşidi üzerine aşılı kirazlarda 6-8 m. mesafe aralıkla dikim yapılır. Kiraz bahçesi kurulacak yerlerin toprağı dikimden 1-2 ay önce derince sürülerek alt tabakaya kadar işlenir. Sulama yapılacaksa bu yerler düzlenir. Drenaj zorunluluğu olan yerlerde drenaj hendekleri açılır (Öz, 1988: 57)

Kiraz bahçeleri kurulurken farklı çeşitte kiraz dikilmesine özen gösterilir. Çünkü Dünya’da mevcut 1500 civarındaki kiraz çeşidinin radyo izotop (x ışınlaması) yoluyla elde edilen birkaç tanesi dışında hepsi kendine kısırdır. Yani kiraz kendiyle tozlanınca meyve tutum veya oluşma genellikle olmaz. Dolayısıyla tek çeşitten kurulmuş kiraz bahçelerinden meyve alınamaz veya nadir olarak %1-2 oranında alınabilir. Hâlbuki ekonomik bir kiraz yetiştiriciliği için 100 çiçeğin en az 25-40’ı meyveye dönüşmelidir. 40’tan fazla olursa daha iyidir. Uygun koşullarda meyve tutum oranı %70-80’i bile geçebilmektedir. Bunun için bahçe planlarında birbirlerini iyi dölleyebilen kirazlar göz önüne alınmalı, çeşitlerin çiçeklenme zamanları da birbirine uymalı, birbirini dölleyecek olan çeşitler arasında 2 sıradan fazla uzak mesafe olmamalı ve bahçede döllemeyi yapacak yeterli sayıda arı olmalıdır. 30-40 dekarlık bahçe için 15-20 bin arı yeterlidir. (Burak, 2006: 8-9; Öz, 1988: 45; Yayçep, 2001: 151). Türkiye’de yetiştiriciliği tavsiye edilen 24 çeşit kiraz yetiştirilmektedir. Bu çeşitler; Edirne, Turfanda, Early Burlat, Starking Hardy Giant, Durona di Cesena, Vista, Merton Premier, Larian, Merton Bigarreau, Berryessa, Noir de Guben, Van, Bing, Bigarreau Napoleon, Bigarreau Gaucher, Noble, Bella di pistoia, Karabodur, Merton Marvel, Karagevrek, 0900 Ziraat, Lambert, Merton late, ve Stella çeşitleridir. Bunlar arasında ‘Napolyon’ adı verilen 0900 Ziraat çeşidinin üretimi

diğerlerine göre daha fazla yapılmaktadır. Dünyada Türk kirazı olarak tanınan bu kiraz en çok ihraç edilen çeşittir. 0900 Ziraat çeşidi; çok geççi, meyvesi geniş kalp şeklinde, çok iri, 8.18 gram ağırlığında, parlak koyu kırmızı renkli, çok sert, gevrek, sulu ve çok kalitelidir. Ağaçları verimli olup hiç meyve çatlaması yapmaz, ülkemizde yetiştirilen bazı yörelerde “Napolyon” diye de adlandırılır.

Kiraz ağaçlarının gelişmelerinde budama önemli işlemlerden biridir. Budama; ağaçların fizyolojik ömürlerini kısaltmak, ekonomik ömürlerini uzatmak ve meyve kalitesini artırmak için ağacın tacına uygulanan kesme, bükme, eğme, tomurcuk alma gibi

işlemlerdir. Kivi bitkisinde olduğu gibi kirazda da şekil budaması, kış budaması ve yaz budaması uygulanır (Koday, 2000: 110). Meyve fidanlarında dikim sırasında köklerinde ezilen, kırılan kısmın kesilmesi, taç kısmının ise istenilen gövde yüksekliğinde kesilmesi ile şekil budaması da denilen dikim budaması yapılır (Yılmaz, M. 1992: 151). Kiraz ağaçları dikine büyüyen ağaçlardır. Bu nedenle piramit veya değişik doruk dallı budama sistemleri tercih edilir. Kiraz ve vişne meyve türleri içerisinde en az budamaya ihtiyaç duyan türlerdir. Dikimden sonraki birkaç yıl içerisinde budama ile ana dallar iyice oluşturulduktan sonra yapılacak budamalar; kuruyan tacın iç kısmını sıkıştıran, çok zayıf büyüyen ve ana dallarla rekabet edebilecek obur dalları kesmekten ibarettir (Adana Tarım İl Müdürlüğü, 2005: 8). Dikimden sonra ilk üç yıl şekil için yaz ve kış budaması uygulanır. 60-70 cm yükseklikte ilk kat oluşturulur. Her katta 3-5 tane farklı aralıklarda ve yönlerde yan dal bırakılır. Yan dallar gövde ile 75-90 derece açı yapacak şekilde yaz döneminde açılır. Toplam 4-5 kat ve 17-21 yan dal oluşturulur. Katlar arasında 60-70 cm aralık bırakılır. Bu şekilde yapılacak budama ile ağaç erken yaşta meyve vermeye başlar. Bu uygulamaya ile ağaç boyu 4 - 4,5 m. boylanır (Şevik, 2002: 2).

Ülkemizin kurak ve yarı - kurak iklim kuşağı içinde yer alması, sulamanın önemini bir kat daha arttırmaktadır. Sulama çalışmalarının başlangıcını ise, koşulların gerektirdiği sulama yöntemi ve sisteminin seçimi oluşturur. Sulama yönteminin seçiminde toprak, topografya, iklim, bitki, sulama suyunun kalite ve kantitesinin yanı sıra, ekonomik etmenlerde önemli rol oynamaktadır (Güngör ve Yıldırım 1989: 371).

Kiraz ağacının gelişimi ve kaliteli meyve almayı en fazla etkileyen faaliyetlerden birisi olan sulamanın aktif gelişme döneminde yapılması gerekir. Suyun az veya fazla olması meyve kalitesini bozmaktadır. Kiraz çiçeklenme döneminden hasat edilene kadar olan dönemde bol su ister. Bu nedenle ilkbahar ve yaz mevsiminin yağışlı olduğu kesimlerde optimum yetiştirme ortamı bulmaktadır (Çetin, 2010: 188). Fakat düzensiz yağışların görüldüğü yerlerde ilkbahar ve yaz mevsiminde yapılan sulamalar vejetatif gelişme, çiçek tomurcuğu oluşturma ve meyve tutumu ile meyve irileşmesine yardımcı olur. Sulamada damla sulama, mikro yağmurlama ve salma sulama yöntemleri uygulanır. Damla sulama ve mikro yağmurlama modern sulama yöntemleri olup kiraz ağacının gelişimi ve meyve üretimi açısından sulamada en iyi yöntemlerdir. Salma su ile yapılan sulamalarda suyun ağaç gövdelerine değmemesine özen gösterilir. Aksi takdirde mantar hastalıklarının önüne geçilemez (Akçay, - Özyiğit, - Sarısu, 2009: 34). Damla sulama ve mikro yağmurlama yönteminde yatırım masrafları, işletme-bakım-onarım, enerji, işçilik masrafları gibi masrafların oluşturduğu toplam masraflar hemen hemen aynıdır. Sulama

suyu kaynaklarının yeterli olduğu yerlerde mikro yağmurlama yönteminin uygulanması, sulama suyu kaynağının yeterli olmadığı yerlerde damla sulama yönteminin tercih edilmesi daha uygundur (Gültaş, - Erdem, 2007: 45). Fakat bazı üretim alanlarında maliyetin düşük olması ve üreticinin bilinçsizliği sebebiyle salma sulama yöntemi uygulanmaktadır. Ülkemiz yaz aylarında Akdeniz Bölgesi'nde yetiştirilen turuncgillerin sulandığı gibi (Koca, 1997: 303) kiraz bahçeleri de Batı ve Doğu Karadeniz Bölümleri ile Doğu Anadolu Bölgesinin bazı illeri haricindeki diğer bölgelerde, yağışın olmaması veya yetersizliği sebebiyle sulanmaktadır. Sulama, yaz kuraklığının şiddetli hissedildiği Güneydoğu, İç Anadolu, Akdeniz ve Ege bölgelerinde daha fazla yapılmaktadır. İzmir, Aydın, Konya, Kahramanmaraş, Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Batman gibi iller sulamanın en fazla yapıldığı yerlerdir.

Kiraz bahçelerinde dengeli ve düzenli bir gübreleme yapmak için belirli aralıklarla (en az üç yılda bir) toprak ve yaprak analizleri yapılarak, gübre ihtiyacı belirlenmelidir. Kiraz bahçelerine ahır gübresi ile potasyum, fosfat ve sülfat gibi kimyasal gübreler uygulanabilir. Kimyasal gübre ağacın gövdesi ve köklerine temas etmeyecek şekilde uygulanmalıdır. Kirazlarda demir eksikliklerine sık rastlanmaktadır. Demir eksikliğinde özellikle genç yapraklardan başlayarak bir sararma ve bunun sonucu olarak gelişme düzeninde gerileme ve yaprak dökümü görülür. Gübreleme ile demir eksikliği giderilmektedir (Akçay, - Özyiğit, - Sarısu, 2009: 34-35). İki yılda, bir dekara 2-3 ton yanmış ahır gübresi uygulanır. Verimdeki bir ağaca ortalama 2-3 kg. amonyum sülfat, 1 kg. triple süper fosfat, 1 kg. potasyum uygulanır. Fosforlu ve potasyumlu gübreler sonbaharda, azotlu gübrelerin ise birinci uygulaması ilkbaharda, ikinci uygulaması çiçek dökümü sonrası, son uygulaması ise hasattan sonra yapılır (Adana Tarım İl Müdürlüğü, 2005: 8).

Kiraz yetiştiriciliği yapılırken dikkat edilmesi gereken bir diğer konu ise hastalık ve zararlıları ile mücadeledir. Kirazlarda görülen hastalıklar kök çürüğü, yaprak lekesi, dal yanıklığı ve bakteriyel kanser hastalıklarıdır. Bunlardan en yaygın olarak görülenleri bakteriyel kanser (*Pseudomonas syringae*), dal yanıklığı (*Pseudomonas morsprunorum*) ve monilya (*Monilia laxa*)dır. Hastalıklardan koruma için uygun toprak çeşidi olan yerlere bahçe kurulmalı, zamanında ve uygun şekilde sulama, gübreleme ve ilaçlama yapılmalıdır. Önemli zararlıları ise kiraz sineği, kiraz sülüğü, yaprak büken, kırmızı örümcek, kiraz siyah yaprakbiti, kök ve gövde kurtlarıdır (Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğü, 2008: 4-5). Kirazlarda meydana gelen çiçek ve meyve dökümleri iklimsel koşulların seyrine, bahçe içerisindeki tozlayıcı ağaçların sayısına, fizyolojik etkenlere, hastalık etmenleri ve zararlı böcek türlerinin oluşturduğu zarar derecesine göre değişiklik göstermektedir (Çınar, - Çimen, - Bolu, 2004: 214). Kiraz zararlıları fazla ve çeşitli olduğundan, yılın belli zamanlarında ağaçlar ilaçlanmak zorundadır. Aksi halde hastalık ve zararlı etkisiyle meyve üretimi olmadığı gibi ağaç tamamen kaybedilebilir ve hastalık tüm ağaçlara bulaşabilir.

Kiraz meyveleri çeşide özgü renk, tat, aroma ve iriliğe ulaştıklarında hasat olgunluğuna ulaşmış olurlar. Bu şekilde verim, erken hasada göre %35-40 oranında artmaktadır. Türkiye'de üretilen kirazlar çeşide ve bahçelerin bulunduğu yüksekliğe bağlı olarak Mayıs, Haziran ve Temmuz aylarında olgunlaşmaktadır. Ülkemizde yetiştirilen kirazın derim dönemi (olgunlaşma süreci) birçok Avrupa ülkesine göre çok daha erken

olabildiği gibi, farklı bölgelerde Ağustos ayına kadar uzamaktadır. Hasat süresince toplama elle yapılır. Elle toplama sırasında işçiler meyvenin sapını baş ve işaret parmağı arasında tutarak yukarı itmek yoluyla sapı dalcıktan ayırırlar. Bu iş yapılırken dalcığın kırılmaması ve meyvenin berelenmemesine özen gösterilmelidir. Toplanan meyveler 3-5 kg’lık sepet ve kovalara konularak ambalaj yerlerine getirilir. Sepet veya kovalardaki kirazlar özel olarak yapılmış kasalara özenle yerleştirilir. Bir işçi günde ortalama 50-100 kg arası kiraz toplayabilir. Bir dekarlık kiraz bahçesinden ortalama 800-1000 kg ürün alınır. Yüksek verimli çeşitlerde bu miktar 1200-1500 kg’a kadar çıkabilir (Öz, 1988: 65).

Fotoğraf 3: Üretim ve ihracatın en fazla yapıldığı 0900 Ziraat kirazı

Fotoğraf 4 : Sebze-Meyve Alım merkezlerinden bir görünüm.

Sebze-meyve üretiminin fazla olduğu yörelerde sebze-meyve alım merkezleri kurulmuştur. Toplanıp buraya getirilen ürünler, yetiştirilen ürünün kalitesine, cinsine iç veya dış piyasanın talebine uygun olarak, tüccarlar tarafından ürüne göre biçilen fiyattan alınarak iç veya dış pazarlara yollanır.

Kiraz Alanları ve Ağaç Sayısı

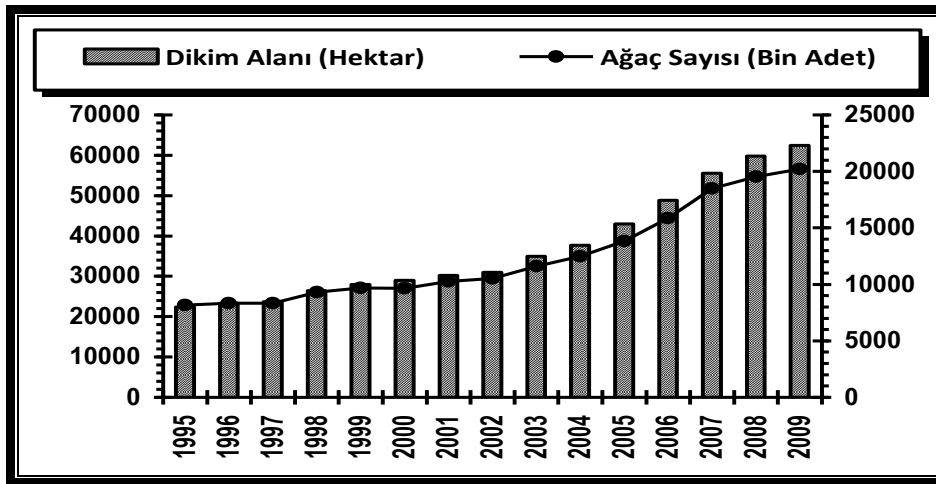
Türkiye’de kiraz dikim alanları verilerine 1995 yılından sonra ulaşıldığından, kiraz dikim alanı ve ağaç sayısı ile ilgili bilgiler 1995 yılından itibaren verilecektir. Türkiye kiraz dikim alanları 1995-2009 yılları arasında sürekli artmıştır. 1995 yılında 22.383 hektar olan dikim alanı 2000 yılında 29.000, 2005 yılında 43.000, 2009 yılında ise 62.459 hektara yükselmiştir. 1995 yılında 8.150.000 adet olan ağaç sayısı da 2000 yılında 9.965.000’e, 2005’de 13.832.000’e yükselmiş, 2009 yılında ise 20.223.000’e ulaşarak 20 milyonu geçmiştir. Bu durum kiraz üretiminin giderek hızlı bir şekilde arttığını gösterir (Çizelge 3 ve Şekil 1). 1995 yılında hektar başına düşen ağaç sayısı 364 iken, 2009 yılına doğru bu sayı azalarak 323’e gerilemiştir. Hektara ağaç sayısının azalmasının sebebi; kiraz tarımında modern tarım araç ve gereçlerinin kullanımının yaygınlaşmasıyla ağaç aralarının daha fazla bırakılmasıdır. Ağaç aralarının geniş olması, üreticinin kültürel işlemler sırasında hareket imkânını artırdığı gibi ağaç bakımı ve meyve toplama sırasında kolaylıklar sağlamaktadır.

Türkiye’de kiraz tarımından elde edilen ekonomik girdinin diğer tarım ürünlerine göre daha fazla olması ve kiraz tarımının tarımsal kültür olarak giderek benimsenmesi, kiraz alanları ve ağaç sayısının dolayısıyla da üretiminin her geçen yıl artmasını sağlamıştır.

Çizelge 3: Türkiye kiraz dikim alanı, ağaç sayısı ve hektar başına düşen ağaç sayısı değişimi (1995-2009).

Yıl	Dikim alanı (Hektar)	Ağaç sayısı (Adet)			Hektar başına ağaç sayısı
		Meyve veren yaştaki ağaç sayısı	Meyve vermeyen yaştaki ağaç sayısı	Toplam ağaç sayısı	
1995	22.383	6.050.000	2.100.000	8.150.000	364
1996	23.304	6.230.000	2.090.000	8.320.000	357
1997	23.696	6.368.000	1.965.000	8.333.000	352
1998	26.428	6.850.000	2.460.000	9.310.000	352
1999	27.915	7.150.000	2.525.000	9.675.000	346
2000	29.000	7.450.000	2.515.000	9.965.000	343
2001	30.200	7.620.000	2.630.000	10.250.000	339
2002	31.000	7.850.000	2.670.000	10.520.000	339
2003	35.000	8.400.000	3.200.000	11.600.000	331
2004	37.650	8.750.000	3.750.000	12.500.000	332
2005	43.000	9.385.000	4.447.000	13.832.000	321
2006	48.860	10.615.900	5.237.273	15.853.173	324
2007	55.511	12.048.104	6.433.506	18.481.610	333
2008	59.751	12.542.380	7.001.642	19.544.022	327
2009	62.459	13.283.527	6.935.070	20.218.597	323

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Şekil 1: Türkiye kiraz dikim alanları ve ağaç sayılarının değişimi (1995-2009).

Türkiye’de kiraz alanlarının bölgelere dağılımı incelendiğinde Ege Bölgesi’nde kiraz alanları 26.972 hektar ile en fazladır. Ege Bölgesi’ni İç Anadolu Bölgesi (10.728 hektar) ve Marmara Bölgesi (10.218 hektar) takip eder. Akdeniz Bölgesi (8867 hektar), Karadeniz Bölgesi (3244 hektar) ve Doğu Anadolu Bölgesi’nde (1671 hektar) dikim

alanları 10.000 hektarın altındadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi ise 759 hektar dikim alanıyla Türkiye’de kiraz alanlarının en az olduğu bölgedir.

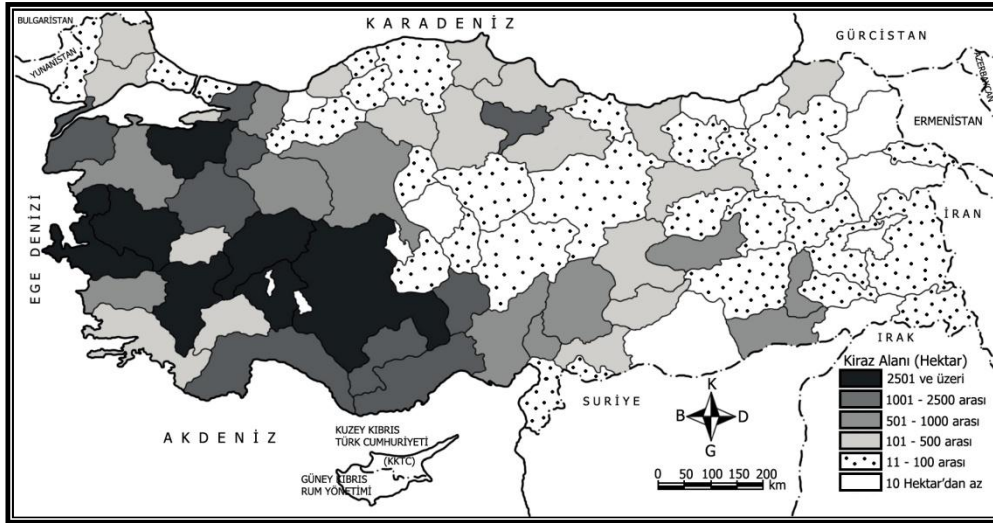
Ege Bölgesi’nde kiraz alanları Türkiye kiraz alanlarının %43,2 ile yarısına yakınına oluşturmaktadır. Türkiye ve Ege Bölgesi kiraz üretiminde çok önemli yeri olan İzmir ve Manisa illeri bölge kiraz dikim alanlarının yaklaşık %68,9’una, Türkiye kiraz dikim alanlarının ise %29,8’ine sahiptir. Bölgede kiraz alanları graben ovaları olan Gediz, Küçük Menderes ve Bakırçay (Bergama Ovası) ovaları çevresinde önemli yer kaplamaktadır. Denizli ve Afyon illeri Türkiye ve bölgede kiraz alanlarının önemli yer kapladığı diğer illerdir. Muğla ve Uşak çevreleri engebeli ve dağlık olduğundan kiraz alanları az yer tutar.

Çizelge 4: Türkiye kiraz dikim alanlarının bölge ve illere göre dağılımı (2009).

İlin Bölgedeki Sıralaması	Ege Bölgesi	Dikim Alanı (Hektar)	İç Anadolu Bölgesi	Dikim Alanı (Hektar)	Marmara Bölgesi	Dikim Alanı (Hektar)	Akdeniz Bölgesi	Dikim Alanı (Hektar)
1	İzmir	9664	Konya	5949	Bursa	3618	Isparta	3635
2	Manisa	8926	Niğde	1997	Bilecik	1741	İçel	1259
3	Denizli	3077	Karaman	1025	Çanakkale	1336	Antalya	1007
4	Afyon	2820	Eskişehir	627	Kocaeli	1030	Adana	999
5	Kütahya	1182	Ankara	600	Sakarya	978	Maraş	844
6	Aydın	648	Çankırı	214	Balıkesir	639	Osmaniye	710
7	Uşak	402	Yozgat	79	Yalova	340	Burdur	383
8	Muğla	253	Kırıkkale	71	Tekirdağ	288	Hatay	30
9	Toplam	26.972	Aksaray	65	Kırklareli	113	Toplam	8867
10			Kayseri	39	İstanbul	87		
11			Neşşehir	34	Edirne	48		
12			Sivas	28	Toplam	10.218		
13			Kırşehir	0				
			Toplam	10.728				
İlin Bölgedeki Sıralaması	Karadeniz Bölgesi	Dikim Alanı (Hektar)	Doğu Anadolu Bölgesi	Dikim Alanı (Hektar)	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	Dikim Alanı (Hektar)		
1	Amasya	1496	Elazığ	615	Gaziantep	178		
2	Samsun	186	Malatya	459	Batman	155		
3	Tokat	470	Erzincan	135	Mardin	145		
4	Artvin	223	Erzurum	92	Adıyaman	141		
5	Zonguldak	164	Bitlis	87	Diyarbakır	99		
6	Sinop	149	Van	82	Siirt	21		
7	Çorum	128	Bingöl	77	Kilis	15		
8	Giresun	100	Hakkâri	60	Şırnak	3		
9	Bolu	90	Tunceli	36	Urfa	2		
10	Bartın	85	İğdır	11	Toplam	759		
11	Gümüşhane	37	Muş	11				
12	Bayburt	34	Kars	0				
13	Kastamonu	29	Ağrı	4				
14	Karabük	28	Ardahan	2				
15	Ordu	14	Toplam	1671				
16	Trabzon	10						
17	Düzce	1						
18	Rize	0						
	Toplam	3244						

Kaynak: tük.gov.tr

İç Anadolu Bölgesi'nde bulunan Konya ili 5949 hektar kiraz alanıyla Türkiye'de İzmir ve Manisa'dan sonra kiraz alanlarının en fazla olduğu ildir. Bölgede kiraz alanları Konya, Niğde ve Karaman illerinde fazladır. Konya ve Ereğli ovaları çevresindeki alçak plato alanları ile Torosların İç Anadolu'ya bakan etekleri çevresinde kiraz bahçeleri yoğunluk kazanmıştır.

Şekil 2: Türkiye kiraz dikim alanlarının illere göre dağılımı (2009).

Marmara Bölgesi kiraz alanları içerisinde 3618 hektar dikim alanıyla Bursa ili başta gelmektedir. Bu ili Bilecik, Çanakkale ve Kocaeli illeri takip etmektedir. Son yıllarda diğer bazı bölgelerde olduğu gibi, bu bölgede de ekonomik getirisi az olan bazı sebze çeşitleri ve meyve ağaçları yerine kiraz, vişne, elma ve şeftali gibi ekonomik getirisi fazla olan meyve alanları oluşturularak, kiraz üretiminin de artması sağlanmıştır. Bursa, Bilecik, Kocaeli ve Sakarya illerinde kiraz tarımı, sulama imkânlarının fazla, iklim ve toprak şartlarının iyi olduğu Bursa, İnegöl, M.Kemalpaşa, İznik, Yenişehir, Pamukova, Adapazarı ve Gölpazarı çevrelerindeki alüvyal ovalar ve çevreleri ile Bilecik ve Sakarya illerinde Sakarya Nehri çevresinde yoğun olarak yapılmaktadır. Bölgede kiraz alanlarının Ergene Havzası çevresinde azaldığı görülmektedir.

Akdeniz Bölgesi'nde; Isparta ilinin de içerisinde bulunduğu Göller Yöresi çevresinde kiraz alanları önemli yer tutar. Isparta ili Türkiye'de kiraz alanlarının en fazla olduğu İzmir, Manisa ve Konya'dan sonra dördüncü sıradadır. Bölgedeki kiraz alanları Isparta çevresindeki Eğirdir ve Beyşehir Göllerinden sulama imkânlarına ve Antalya-İçel çevresinde ise ılıman iklim şartlarının görülmesine bağlı olarak artmıştır.

Karadeniz'de kiraz alanlarının özellikle Orta Karadeniz Bölümü'nde yer alan Amasya, Samsun Tokat illeri çevrelerinde fazla olduğu dikkat çeker. Bu illerde kiraz tarımının da yer aldığı tarımsal faaliyetler Kuzey Anadolu Fay hattında bulunan Amasya, Merzifon, Suluova, Taşova, Turhal, Erbaa, Niksar ovaları gibi iç ovalarla, deniz kıyısındaki

Çarşamba ve Bafra ovaları çevresinde yoğunudur. Kızılırmak ile Yeşilirmak nehirleri ve kolları sayesinde, Orta Karadeniz Bölümü sebze ve meyve üretiminde önemli artışlar sağlanmıştır. Amasya ili 1496 hektar dikim alanı ile bölge kiraz alanların %46,1’ini oluşturmaktadır. Yeşilirmak Nehri’nin önemli kollarından biri olan Çekerek Irmağı Vadisi’nde bulunan ılıman koşullar ve sulama imkânları sayesinde Amasya çevresinde kiraz tarımı artmıştır. Batı ve Doğu Karadeniz bölümlerinde dağların kıyından itibaren yükselmesi tarım alanlarını kısıtlamıştır. Doğu Karadeniz Bölümü’ndeki kısıtlı tarım alanlarında yağışlı ve nemli iklim şartlarında yetiştirilmesi kolay olan çay ve fındık tarımı yapılır. Rize ile Trabzon illeri çevresinde çay ve fındık tarımı yoğunluk kazanmıştır (Doğanay, 2006: 100). Rize ve çevresinde kiraz tarımının yapıldığı toplu meyve alanları yoktur. Kiraz ağaçları diğer ürünlerin yetiştirildiği alanlarda dağılık olarak bulunmaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesi’nde en fazla kiraz alanları Elazığ ve Malatya şehirlerinin de içerisinde bulunduğu, sıcaklık koşullarının iyi olduğu alüvyal Elazığ ve Malatya ovaları çevresindedir. Bu iller bölge kiraz alanlarının %64,2’sini oluştururken, Erzurum-Kars ve Ardahan platoları çevresindeki Kars, Ağrı, Ardahan illerinde kış mevsiminde meydana gelen şiddetli soğukların etkisiyle sadece soğuğa dayanıklı bazı kiraz çeşitleri yetiştirilmektedir. Iğdır Ovası, çevresine göre daha alçak olduğundan kışın sıcaklıkların çok düşmediği mikro-klima alanı özelliği göstermektedir. Bu sebeple Iğdır Ovası çevresindeki kiraz alanları, ova çevresindeki plato alanlarına göre daha geniş yer tutmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Basra alçak basıncı kökenli Samyeli rüzgârları, sıcaklıkların yazın aşırı derecede yükselmesine sebep olur (Koçman, 1993: 22). Kavurucu sıcaklıkların etkisiyle bölgede kiraz alanları kısıtlıdır. Son yıllarda bölge kiraz alanları Gaziantep, Adıyaman illerinin içerisinde bulunduğu GAP’la birlikte sulamaya açılan tarım alanlarının genişlemesiyle artmıştır. Sebze ve meyve üretiminde Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde kurulan barajlardan sulamalar oldukça önemlidir.

Kiraz Üretimi ve İhracatı

Türkiye’de cumhuriyet dönemi kiraz üretimine ait ilk istatistikî verilere 1933 yılında rastlanmaktadır. 1933 yılında 18.111 ton olan kiraz üretimi artarak 2009 yılında 417.694 tona ulaşmıştır. 1950 yılında 25.339 ton olan üretim, 1960’da 40.980 ton, 1970 yılında 59.020 ton olarak gerçekleşmiştir. 1980 yılında 96.000 ton üretim aradan geçen 5 yılda %30 oranında artarak 1985 yılında 125.020 tona yükselmiştir. 1990 yılında artış oranı %14’e düşerken, 1995 yılı üretimi 143.000 tondan 186.000 tona ulaşarak %30 oranında gerçekleşmiştir. 1995’ten 2005 yılına kadar beşer yıllık artış oranları ise biraz azalarak yaklaşık %24’e gerilemiştir. Fakat 2005 yılından 2009 yılına kadar olan üretim artış oranı %48’e yükselerek cumhuriyet dönemi üretim tarihinde en fazla oranda gerçekleşmiş, üretim 134.594 ton artışla 417.694 tona ulaşmıştır. 2009 yılına kadar olan kiraz üretimi 1933 yılı üretimiyle kıyaslanmayacak kadar çok artmıştır. 2009 yılındaki üretim miktarı 1933 yılı üretiminin yaklaşık 23 katıdır. Kiraz üretimindeki artış ve ihracat 1985 yılından sonra belirginleşmeye başladığından, kiraz tarımı ile ilgili detaylı karşılaştırmalar 1985 yılından itibaren yapılmıştır.

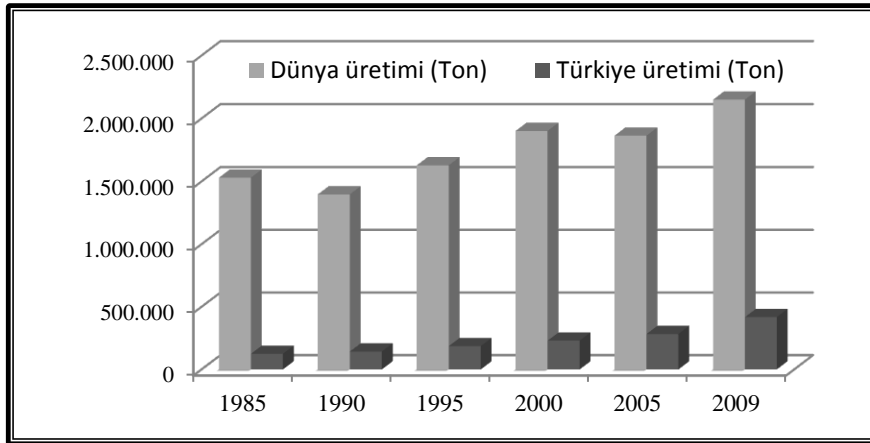
Dünya kiraz üretimi 1985 yılında 1.529.909 ton olarak gerçekleşirken, Türkiye kiraz üretimi 125.020 tona ulaşarak, Dünya üretiminin % 8,17’si kadar olmuştur. Dünya

üretim miktarında 1990 yılında azalış olurken, Türkiye üretiminde hızlı artış devam etmiş, Dünya üretimine göre ilk defa %10'un üzerine çıkmıştır. 1990 yılından sonra da Türkiye'deki üretim artışı Dünya üretimine göre daha fazla gerçekleşerek, Dünya üretimindeki payı 1995 yılında %11,42'e, 2000 yılında %12,09'a, 2005'te %15,18'e, 2009 yılında ise %19,43'e ulaşmıştır. 2009 yılı Dünya üretimi 2.150.107 ton olarak 2 milyon tonun üzerine çıkmış, Türkiye üretimi ise 417.694 ton olmuştur.

Çizelge 5: Dünya ve Türkiye kiraz üretiminin yıllara göre değişimi (1985-2009).

Yıllar	Dünya üretimi (Ton)	Türkiye üretimi (Ton)	Türkiye üretiminin Dünya üretimine oranı %	Yıllar	Dünya üretimi (Ton)	Türkiye üretimi (Ton)	Türkiye üretiminin Dünya üretimine oranı %
1985	1.529.909	125.020	8,17	2000	1.901.322	230.000	12,09
1990	1.397.340	143.000	10,23	2005	1.863.871	283.100	15,18
1995	1.628.097	186.000	11,42	2009	2.150.107	417.694	19,43

Kaynak: faostat.fao.org

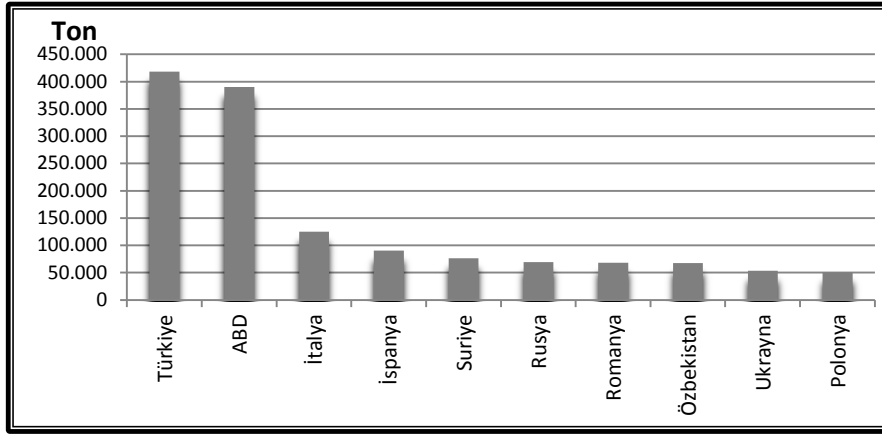
Şekil 3: Dünya ve Türkiye kiraz üretim miktarları (1985-2009).

1990 yılına kadar Dünya kiraz üretiminde İtalya, Almanya, ABD ülkeleri ilk sırada yer alırken, Türkiye ilk defa 1990 yılında Dünya kiraz üretiminde birinciliğe ulaşmıştır. Bu yıldan sonra üretimde ilk 3'e yerleşerek 1991, 1995, 1996, 1999, 2000, 2001, 2003 yıllarında birinciliğini korumuştur. 2005 yılından itibaren üretimde önde gelen ülkeleri tamamen geride bırakarak birinci sıraya kalıcı olarak yerleşmiştir. Türkiye 417.694 ton üretim miktarıyla 2009 yılında Dünya birincisi olmuştur. Türkiye'yi 390.000 ton üretimiyle tek rakibi ABD izlemektedir. Üretimde 125.900 ton ile İtalya üçüncü sıradayken, diğer ülkelerin üretim miktarları 100.000 tonun altındadır. Üretimde önde gelen diğer ülkeler İspanya, Suriye, Rusya, Romanya, Özbekistan, Ukrayna ve Polonya'dır. 1993 yılına kadar Dünya üretiminde ilk sıralarda yer alan Almanya ile 2002 yılında ikinci olan İran'ın, 2009 yılı Dünya üretiminde ilk 10 ülke içerisinde bulunmadığı dikkat çekmektedir.

Çizelge 6: 2009 yılı Dünya kiraz üretiminde en fazla üretim gerçekleştiren 10 ülke ve üretim miktarları.

Ülke üretim derecesi	Ülke	Üretim (Ton)	Ülke üretim derecesi	Ülke	Üretim (Ton)
1.	Türkiye	417.694	6.	Rusya	69.000
2.	ABD	390.000	7.	Romanya	67.874
3.	İtalya	125.900	8.	Özbekistan	67.000
4.	İspanya	90.000	9.	Ukrayna	53.000
5.	Suriye	76.055	10.	Polonya	50.505

Kaynak: faostat.fao.org

Şekil 4: Dünya kiraz üretiminde önde gelen ülkeler (2009 yılı).

Türkiye'nin 1980'li yıllarda başta Avrupa ülkeleri olmak üzere, diğer ülkelerle olan siyasi ilişkilerini geliştirmeye yönelik politikalar izlemesi, bu ülkelerle olan ticaretinin gelişmesini sağlamıştır. Kiraz üretimindeki önemli artışlarla birlikte siyasi ilişkilerin gelişmesi Türkiye kirazının başta Avrupa ülkeleri olmak üzere Dünya pazarlarında yer bulmasında önemli etken olmuştur. Ülkemizden ilk olarak 1985 yılında kiraz ihraç edilmeye başlanmıştır. Türkiye'nin en fazla kiraz ihraç ettiği ülkeler başta Rusya ve Almanya'dır. Bu ülkeleri sırasıyla İngiltere, Hollanda, Belçika, İtalya, Bulgaristan, Fransa, İsveç, Avusturya ülkeleri izlemektedir. Ülkemizin bugün 30'dan fazla ülkeye kiraz ihraç ettiği görülmektedir. Bu ülkeler arasında Avrupa birliği ülkeleri yoğunluktadır. Sınır komşularımız arasında en fazla Bulgaristan'a kiraz ihracatı yapılırken, Gürcistan, Yunanistan, Irak gibi diğer komşularımıza yapılan ihracat az miktardadır. Türkiye'nin çevresindeki ülkelerin kiraz üretimleri fazla yüksek değildir. Türkiye'nin farklı iklim özelliklerine sahip bölgelerinde yetişen erkenci ve geççi çeşitler ile Mayıs ayı sonundan Ağustos ayı ortasına kadar kiraz ihracatı gerçekleşebilmektedir. İhracatımızda en önemli olan kiraz, dış pazarda 'Türk Kirazı' olarak bilinen '0900 Ziraat' çeşididir. 0900 Ziraat çeşidi Türkiye'de en fazla yetiştirilen kiraz olduğu gibi kiraz ihracatımızın %90'a yakını sağlamaktadır. İhracatımızın kalan kısmını ise Bigarreau Napoleon, Karabudur gibi çeşitler oluşturmaktadır. Kiraz ihracatında, kiraz üretimi ve kalitesinin de yüksek olduğu İzmir,

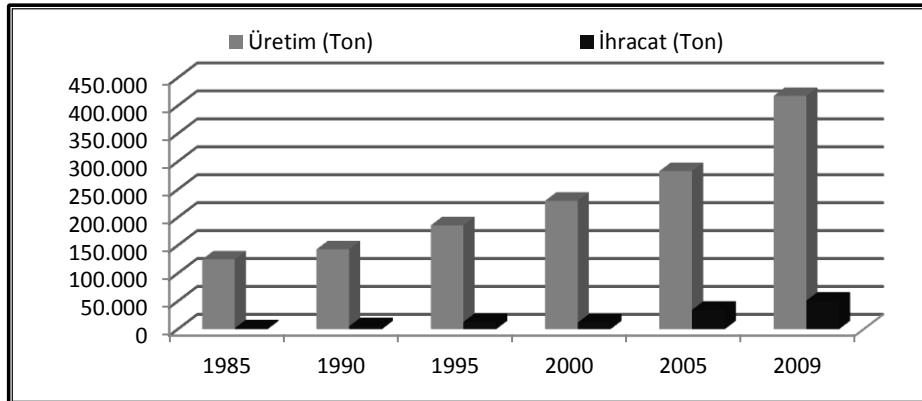
Manisa, Isparta, Afyonkarahisar, Bursa, Sakarya, Konya, İçel, Amasya illeri başta gelmektedir. Bu illerde ihracata yönelik yetiştirilen kaliteli kirazlar, ihracatçı büyük firmalar ve yaş meyve-sebze ihracatçıları birlikleri tarafından alınarak dış pazara sunulmaktadır.

Dış ticaret için mevsimin erken ve geç dönemlerinde pazara sunma açısından ülkemizde yetişen kirazlar Avrupa ülkelerinde yetiştirilenlere göre daha avantajlı durumdadır. Ayrıca pazara daha kaliteli ürün sunma imkânımız çok yüksektir. Bu bakımından Türkiye'nin yakınında bulunan, kiraz üretiminin olmadığı veya çok az olduğu Arap ülkeleri ve Ortadoğu ülkeleri iyi bir pazar durumundadır. İşte bu avantajları kullanıp bu ülkelerle olan kiraz ihracatının artırılarak, ihracatta daha yüksek gelir elde etmek mümkün olabilir.

Çizelge 7: Türkiye kiraz üretim ve ihracat miktarları, ihracatın üretime oranı (1984-2009).

Yıl	Üretim miktarı (Ton)	İhracat miktarı (Ton)	İhracatın üretime oranı (%)	Yıl	Üretim miktarı (Ton)	İhracat miktarı (Ton)	İhracatın üretime oranı (%)
1984	105.000	-----	-----	1997	215.000	17.771	8,26
1985	125.020	1942	1,55	1998	195.000	8731	4,47
1986	140.000	2382	1,70	1999	250.000	26.564	10,62
1987	120.000	1886	1,57	2000	230.000	11.940	5,19
1988	135.000	2977	2,20	2001	250.000	24.553	9,82
1989	134.000	3155	2,35	2002	210.000	19.042	9,06
1990	143.000	5445	3,80	2003	265.000	32.688	12,33
1991	150.000	7063	4,70	2004	245.000	39.732	16,21
1992	155.000	6443	4,15	2005	280.000	34.793	12,42
1993	155.000	5807	3,74	2006	310.254	53.867	17,36
1994	160.000	10.060	6,28	2007	398.141	57.019	14,32
1995	186.000	13.126	7,05	2008	338.361	28.600	8,45
1996	200.000	15.888	7,94	2009	417.694	51.268	12,27

Kaynak: tuk.gov.tr – faostat.fao.org

Şekil 5: Türkiye kiraz üretimi ve ihracatının yıllara göre değişimi (1985-2009).

Türkiye’nin kiraz ihraç etmeye başladığı 1985 yılında 125.000 ton olan kiraz üretiminin %1,55’i ihraç edilerek, ihracat miktarı 1942 ton olarak gerçekleşmiştir. 1985 yılından sonra üretimin artması ve Türkiye ticari ilişkilerinin gelişmeye devam etmesiyle, ihracat miktarında da artış devam etmiştir. 1994 yılında 10.000 tonu aşan ihracat miktarı, 2006 yılına kadar artışların devam etmesiyle, 2006 yılı ihracatında 53.867 ton ile en fazla miktara ve % 17,36 ihracat oranıyla en fazla orana ulaşılmıştır. 2009 yılında ise biraz azalışla ihracat miktarı 51.268 ton, ihracat oranı da %12,27 olarak gerçekleşmiştir. İhracat miktarında genel olarak bir artış görülürken, bazı yıllar azalmalar gerçekleşmiştir. Bunun sebepleri iklim şartlarının olumsuz bazı etkileriyle kiraz üretim kalitesinin düşmesi ve üretimde önemli olan diğer ülkelerin ihracat miktarlarını artırmalarıdır. İhracat miktarı fazla olan ABD gibi diğer ülkelerle ihracatta rekabet edebilmek için, devlet-çiftçi işbirliğiyle üretim ve pazarlama aşamalarında etkin tarım politikaları izlenerek, dış piyasada devamlı rağbet gören ürünlerin üretim ve kalitesinin artırılması önemlidir.

Kiraz üretimi bölgelere göre incelendiğinde; bölgeler üretim miktarlarında yıllar arasında genel olarak artış gerçekleşmiştir. 1985 yılında 125.020 ton olan Türkiye üretiminde 34471 ton üretim miktarı ve %27,6 üretim oranıyla Karadeniz Bölgesi birinci sırada yer alırken, Güneydoğu Anadolu bölgesi üretim miktarı (734 ton) ve üretim oranının (%0,6) en az gerçekleştiği bölge olmuştur. Nitekim ılıman iklim bitkisi olan kirazın sıcaklıkların çok düşük ve yüksek olan yerlerde yetiştirilmesinin güç olması, üretiminin en az Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde olmasına sebep olmuştur. Güneydoğu Anadolu Bölgesi Türkiye kiraz üretiminde hiçbir dönem %1 seviyesine ulaşamamıştır.

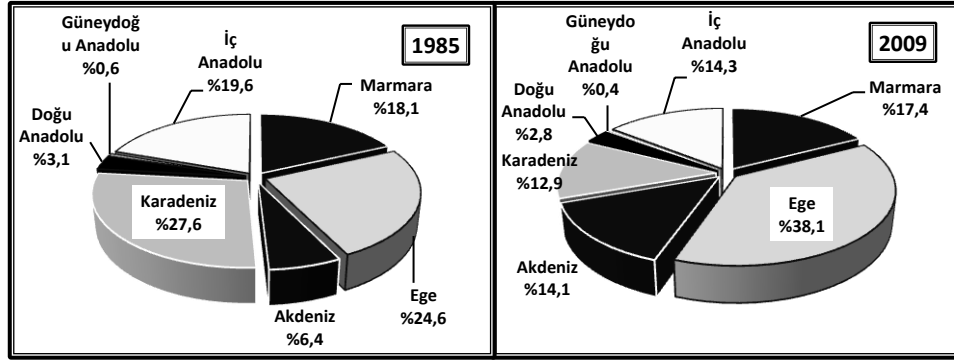
Çizelge 8: Türkiye kiraz üretim miktar ve oranlarının bölgelere göre dağılışı (1985-2009)

Bölgeler	1985		1990		1995		2000		2005		2009	
	Üretim miktarı	%’si	Üretim miktarı	%’si	Üretim miktarı	%’si	Üretim miktarı	%’si	Üretim miktarı	%’si	Üretim miktarı	%’si
Marmara	22,664	18,1	41,162	28,8	43,749	23,5	37,928	16,5	46,487	16,4	72,529	17,4
Ege	30,741	24,6	30,340	21,2	44,520	23,9	75,024	32,6	90,207	31,9	158,940	38,0
Akdeniz	8016	6,4	12,115	8,5	19,844	10,7	21,813	9,5	39,820	14,1	59,071	14,1
Karadeniz	34,471	27,6	32,292	22,6	45,811	24,6	51,009	22,2	52,196	18,4	55,312	13,3
İç Anadolu	24,497	19,6	20,797	14,5	24,092	13,0	33,930	14,7	41,799	14,8	58,497	14,0
Güneydoğu	734	0,6	1104	0,8	891	0,5	900	0,4	2052	0,7	1752	0,4
Doğu A.	3897	3,1	5190	3,6	7092	3,8	9396	4,1	10,539	3,7	11,593	2,8
Toplam	125,020	100	143,000	100	185,999	100	230,000	100	283,100	100	417,694	100

Kaynak: Türkiye istatistik kurumu istatistiklerinden derlenmiştir.

Marmara Bölgesi 1990 yılına kadar üretim miktarındaki önemli artışlarla birlikte, 1990 yılında 41162 ton üretimle birinci sıraya çıkmıştır. Karadeniz Bölgesi ise 1990-1995 yılları arasında 15.000 ton üretim artışıyla 1995 yılında tekrar birinci olmuştur. Ege bölgesi 2000 yılında 75.024 ton üretimle ilk sıraya yerleşmiş, 2009 yılında %38 üretim oranı ve 158.940 üretim miktarıyla birinciliğini korumuştur. Ege Bölgesi’ndeki üretim miktarıyla bölgeler arasında ilk defa 100.000 tonun üzerine çıkmıştır. Ege Bölgesi’ndeki üretim miktarının bile tek başına diğer üretici ülkelerin üretim rakamlarından fazla olması (ABD

haricinde), Türkiye kiraz üretimindeki gelişmeyi ve üretimin diğer ülkelerden ne kadar fazla olduğunu açıkça kanıtlamaktadır.

Şekil 6: 1985 ve 2009 yılları Türkiye kiraz üretim oranlarının bölgelere göre değişimleri.

Türkiye ve Ege Bölgesi üretiminde, üretimin en çok olduğu il İzmir'dir. 50.884 ton üretim miktarıyla İzmir ili Türkiye üretiminin %12'sini, Ege Bölgesi üretiminin ise %32'sini tek başına üretmektedir. Yoğun kiraz tarımının yapıldığı ilde 2009 yılında Doğu Anadolu Bölgesi üretiminin 4 katından fazla, Güneydoğu Anadolu Bölgesi üretiminin ise 29 katı kiraz üretimi gerçekleşmiştir. İzmir'i 39.844 ton üretimiyle Manisa izlemektedir. İzmir ve Manisa illerinin 90.728 ton olan üretim toplamları, diğer bölgelerin bölge üretim miktarlarından fazladır. Bu illerde kirazın yüksek miktarda yetiştirme ortamı bulması; denizel ılıman etkilere açık alüvyal graben ovaları çevresinde yetiştirilmesi ile getirisi yüksek olan bir ürün olmasıdır. Afyon ve Denizli illerinde de kiraz üretiminden diğer ürünlere göre yüksek getiri sağlandığından, üretim alanı ve miktarı bu illerde de fazladır.

Ege Bölgesi 5.124.431 meyve veren yaşta ağaç sayısı ile, Türkiye'de bulunan 13.283.527 meyve veren yaşta ağaç sayısının %38,5'ine sahiptir. Türkiye'de ağaç başına ortalama verim 31 kg'dır. Ege Bölgesi'nde de ağaç başına ortalama verim 31 kg ile Türkiye ortalamasındadır. Bölgede ağaç başına ortalama verimin en fazla olduğu iller Afyon (78 kg), Uşak (50 kg) ve Denizli (42 kg) illeridir. Bu iller bunaltıcı yaz sıcaklıklarının olmadığı serin İç Batı Anadolu Eşiği çevresinde yer aldıklarından, yaz serinliğini seven kiraz ağaçlarında verim yüksek olmaktadır.

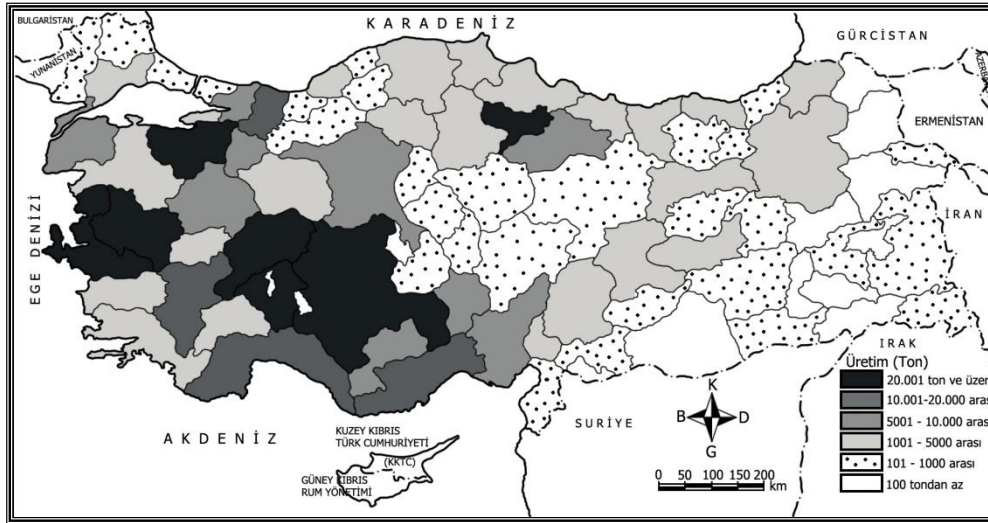
Marmara bölgesinde ılıman iklim koşullarının yanı sıra verimli alüvyal ovaların geniş yer tuttuğu Bursa ve Sakarya illerinde üretimin yoğun olduğu görülmektedir. Bölge üretiminin en yoğun olduğu alan Bursa Ovası'ndan Kocaeli Yarımadası'na doğru giden ovalık alanlara karşılık gelir (Durmuş, - Yiğit, 2003: 32). Bursa ve Sakarya'nın 41.317 ton olan üretim toplamları bölge üretiminin yarısından (%57) fazladır. Tarım topraklarının meyve yetiştirilmesine yeteri kadar uygun olmadığı Trakya kesimindeki illerin üretimleri düşüktür. En az üretim tarım topraklarının kısıtlı olduğu İstanbul çevresindedir. Bölgede 2.410.104 olan meyve veren ağaç başına düşen ortalama verim 30 kg'dır. Yalova, Bursa ve Balıkesir illerinde ortama verim bölge ortalamasından yüksek iken, yaz kuraklıklarının daha fazla hissedildiği Trakya kesimindeki illerde 16-17 kg'a kadar düşmektedir.

Çizelge 9: Türkiye kiraz üretimi, meyve veren yaşta ağaç sayısı ve ağaç başına ortalama verimin illere ve bölgelere göre dağılışı (2009).

İlin üretimde bölge sıralaması	Ege Bölgesi	Üretim (Ton)	Meyve veren yaştaki ağaç sayısı	Ağaç başına ortalama verim (kg)	İlin üretimde bölge sıralaması	Marmara Bölgesi	Üretim (Ton)	Meyve veren yaştaki ağaç sayısı	Ağaç başına ortalama verim (kg)
1	İzmir	50884	2.108.685	24	1	Bursa	28882	804.090	36
2	Manisa	39844	1.658.840	24	2	Sakarya	12435	410.335	30
3	Afyon	35224	451.601	78	3	Kocaeli	7394	268.785	28
4	Denizli	15520	368.130	42	4	Bilecik	6858	231.310	30
5	Kütahya	9008	301.460	30	5	Çanakkale	5711	305.200	19
6	Uşak	3723	73.750	50	6	Balıkesir	4406	124.010	36
7	Aydın	3276	118.705	28	7	Yalova	3543	90.800	39
8	Muğla	1461	43.260	34	8	Tekirdağ	1821	94.100	19
	Toplam	158.940	5.124.431	31	9	Kırklareli	729	36.162	20
					10	Edirne	407	24.514	17
					11	İstanbul	343	20.798	16
						Toplam	72.529	2.410.104	30
İlin üretimde bölge sıralaması	Akdeniz Bölgesi	Üretim (Ton)	Meyve veren yaştaki ağaç sayısı	Ağaç başına ortalama verim (kg)	İlin üretimde bölge sıralaması	İç Anadolu Bölgesi	Üretim (Ton)	Meyve veren yaştaki ağaç sayısı	Ağaç başına ortalama verim (kg)
1	Isparta	20605	498.110	41	1	Konya	28442	970.758	29
2	Içel	11337	261.928	43	2	Karaman	9306	282.246	33
3	Antalya	10729	168.278	64	3	Niğde	6858	179.580	38
4	Adana	5754	223.050	26	4	Ankara	6051	180.343	34
5	Maraş	4148	206.465	20	5	Eskişehir	2858	181.878	16
6	Osmaniye	3007	127.980	23	6	Çankırı	1938	69.520	28
7	Burdur	2914	82.123	35	7	Kayseri	933	31.055	30
8	Hatay	577	19.362	30	8	Kırıkkale	457	19.340	24
	Toplam	59.071	1.587.296	37	9	Nevşehir	440	13.220	33
					10	Aksaray	420	12.760	33
					11	Kırşehir	302	15.069	20
					12	Sivas	252	15.215	17
					13	Yozgat	240	19.660	12
						Toplam	58.497	1.990.644	29
İlin üretimde bölge sıralaması	Karadeniz Bölgesi	Üretim (Ton)	Meyve veren yaştaki ağaç sayısı	Ağaç başına ortalama verim (kg)	İlin üretimde bölge sıralaması	Doğu Anadolu Bölgesi	Üretim (Ton)	Meyve veren yaştaki ağaç sayısı	Ağaç başına ortalama verim (kg)
1	Amasya	26745	542.150	49	1	Elazığ	4328	133.508	32
2	Tokat	6610	132.416	50	2	Erzincan	2121	51.770	41
3	Samsun	3056	99.314	31	3	Malatya	1807	81.260	22
4	Giresun	2931	103.938	28	4	Erzurum	1159	44.140	26
5	Zonguldak	2744	128.405	21	5	Bingöl	797	18.890	42
6	Artvin	1914	53.650	36	6	Bitlis	471	17.059	28
7	Kastamonu	1898	96.410	20	7	Iğdır	338	4530	75
8	Çorum	1600	97.600	16	8	Hakkâri	242	10.200	24
9	Sinop	1372	59.615	23	9	Van	178	8244	22
10	Ordu	1342	80.490	17	10	Tunceli	110	5414	20
11	Trabzon	1124	83.165	14	11	Ardahan	15	1150	13
12	Bartın	930	38.350	24	12	Muş	14	735	19
13	Bolu	819	39.750	21	13	Ağrı	13	1250	10
14	Karabük	760	33.350	23	14	Kars	-	-	-

15	Gümüşhane	538	13.493	40		Toplam	11.593	378.150	30
16	Düzce	465	14.957	31					
17	Bayburt	273	13.400	20					
18	Rize	191	19.920	10					
	Toplam	55312	1.650.373	33					
İlin üretimde bölge sıralaması	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	Üretim (Ton)	Meyve veren yaştaki ağaç sayısı	Ağaç başına ortalama verim (kg)	Bölgelerin üretimde Sıralaması	Bölge adı	Üretim (Ton)	Meyve veren yaştaki ağaç sayısı	Ağaç başına ortalama verim (kg)
1	Mardin	681	58.160	12	1	Ege	158.940	5.124.431	31
2	Gaziantep	412	33.210	12	2	Marmara	72.529	2.410.104	30
3	Diyarbakır	303	20.547	15	3	Akdeniz	59.071	1.587.296	37
4	Adıyaman	254	17.035	15	4	İç Anadolu	58.497	1.990.644	29
5	Siirt	38	7750	5	5	Karadeniz	55.312	1.650.373	33
6	Batman	35	2130	16	6	D.Anadolu	11.593	378.150	30
7	Kilis	12	2000	6	7	GD.Anadolu	1752	142.529	12
8	Urfa	12	1380	9		Türkiye			
9	Şırnak	5	317	16		Toplam	417.694	13.283527	31
	Toplam	1752	142.529	12					

Kaynak: tüik.gov.tr * Kars ili verileri bulunmadığından hesaplamalara katılmamıştır.

Şekil 7: Türkiye kiraz üretiminin illere göre dağılımı (2009).

Akdeniz Bölgesi'nde yetiştirilen sebze ve meyve çeşitlerinin fazla olması, tarım alanlarının zeytin, turuncgiller, muz gibi bölge iklim şartlarına özgü meyve bahçeleri ve seracılık faaliyetlerinde kullanılması, yükseltinin az olduğu kıyı ve çevresindeki ovalık kesimlerde kiraz üretimini sınırlandırmıştır. Kiraz üretimi Isparta, Antalya ve İçel çevrelerinde Toros dağlarının korunaklı iç kesimleri ile güney eteklerinde yoğunluk kazanmıştır. Göller Yöresi çevresinde bulunan Isparta ili 20.605 ton kiraz üretimiyle Türkiye ve bölge üretiminde önemlidir. Bölgede meyve veren ağaç başına ortalama verim 37 kg olup, Türkiye ortalamasından yüksektir. Antalya (64 kg), İçel (41 kg), Isparta (41 kg)

ve Budur (35 kg) illeri ortalama verimin en yüksek olduğu illerdir. Kiraz alanlarının yoğun olduğu Torosların güney etekleri ve Göller Yöresi'nin alçak kesimlerinde, denizden gelen ılımanlaştırıcı nemli havanın da etkisiyle yıl boyunca ılıman koşulların oluşması, ağaç başına verimi de artırmaktadır.

İç Anadolu Bölgesi'nde tarım alanları geniş olmasına rağmen, yağışların az ve yaz sıcaklıklarının fazla olmasıyla geniş tarım alanlarında tahıl ve baklagiller yetiştiriciliği yoğunlaşmaktadır. Üretimin fazla olduğu Konya ilinde (28442 ton) kiraz tarımı yağış ve sıcaklıkların daha iyi olduğu Konya Ovası çevresindeki alçak plato alanlarında ve Toros Dağları'nın kuzey eteklerinde yapılmaktadır. Etrafı yüksek sıradağlarla çevrili, çanak şeklinde olan, karasal iklimin hüküm sürdüğü bölgede, yıllık yağış miktarı ve yaz yağışları az olduğundan kavurucu yaz sıcaklıkları çok etkilidir. Bu koşullar ağaç başına ortalama verimi azaltmaktadır. Ağaç başına ortalama verimin 29 kg olduğu bölgede, yağışların nispeten daha fazla ve yazın daha serin olan, dağların İç Anadolu'ya bakan eteklerindeki Niğde (38 kg), Nevşehir (33 kg), Aksaray (33 kg) Karaman (33 kg) ve Ankara (34 kg) illeri çevresinde ağaç başına üretim daha fazladır.

Karadeniz Bölgesi kiraz üretiminin (55312 ton) yarısına yakını (%48) Amasya ili karşılamaktadır. Amasya ve Tokat çevresindeki iç ovalarda üretim yoğundur. Orta Karadeniz Bölümü'nde, bölgenin diğer bölümlerine göre yükseltinin az, iklim şartlarının daha iyi ve tarım alanlarının geniş olması sebebiyle kiraz üretimi daha fazladır. Doğu Karadeniz Bölümü'nde az olan tarım alanları çay ve fındık gibi ürünlere ayrılmıştır. Bölgede verimli iç ovaların yer aldığı Tokat (50 kg) ve Amasya (49 kg) illeri çevresinde ağaç başına verim oldukça yüksektir. Yağışları her mevsim yüksek miktarda gerçekleştiği Trabzon (14 kg) ve Rize (10 kg) gibi illerde ise verim çok azalmaktadır. Bunun en önemli sebebi, kiraz meyvesinin olgunlaşma döneminde, bu çevrelerde görülen yüksek miktardaki yağışların meyveyi çatlatmasıyla meyvede çürüme ve kurtlanmaların oluşmasıdır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde kiraz üretimi, sıcaklıkların daha yüksek olduğu alçak dağ içi ovaları olan Elazığ Ovası, Malatya Havzası ve Erzincan Ovası çevrelerinde fazladır. Elazığ, Malatya ve Erzincan illeri bölge üretiminin %71'ini karşılamaktadır. Ardahan ve Erzurum-Kars platoları çevresinde yer alan Ardahan, Ağrı, Kars illerinde sıcaklık ortalamalarının düşük, don olaylarının fazla olması üretim düşüklüğüne neden olmuştur. Iğdır Ovası civarı çevresine göre daha alçak olduğundan sıcaklıkların daha yüksek olduğu mikro klima iklim şartlarına sahiptir. Don olaylarının az, sıcaklıkların uygun olmasından, Iğdır ili kiraz üretimi, çevresindeki illere göre daha fazladır. Iğdır bu avantajlarla bölgede ağaç başına ortalama verimin (75 kg) en yüksek olduğu ildir. Iğdır'ı yine yüksekliklerin ve don olaylarının az, sıcaklıklarının yüksek olduğu Bingöl (42 kg), Erzincan (41 kg) ve Elazığ (32 kg) illeri izlemektedir. Don olaylarının fazla, sıcaklıkların düşük olduğu, Ağrı (10 kg), Ardahan (13 kg), Muş (19 kg) ve Tunceli (20 kg) çevrelerinde verim çok düşüktür.

Kiraz üretiminin en az olduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Mardin ve Gaziantep illeri üretimde önemlidir. Mardin ilinde 681 ton olan üretim, kavurucu yaz sıcaklıklarının etkisinin daha az hissedildiği Mardin Eşiği çevresinde yapılmaktadır. Gaziantep Platosu çevresinde Akdeniz ikliminin kısmen etkisi kiraz üretimine katkı sağlamaktadır. Kira üretiminin (1752 ton) ve meyve veren ağaç sayısının (142.529 adet) en

az olduğu bölgede, ağaç başına ortalama verim 12 kg ile bölgeler arası ortalamada en az ve Türkiye ortalamasından (31 kg) oldukça düşüktür. Kavurucu Samyeli rüzgârlarına açık olan Şanlıurfa, Kilis çevrelerinde yaz kuraklıklarının etkisiyle kiraz üretim miktarı az olduğu gibi ağaç başına verim de oldukça azdır. Kiraz üretimi Siirt (5 ton), Şanlıurfa (12 ton), Kilis (12 ton) illerinde en az gerçekleşirken, ağaç başına üretim yine Şanlıurfa (9 kg) ve Kilis (6 kg) illeriyle Siirt (5 kg) ilinde en az olmuştur.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye’de Ege, Marmara, Akdeniz bölgeleri gibi ılıman iklim koşullarında genel olarak yetiştirilmesi uygun olan kirazın bu bölgelerde tarımı yoğunluk kazanmıştır. Türkiye’nin bazı bölgelerinde ılıman koşulların dışında daha karasal koşulların yaşanmasına rağmen, yetiştirilen kiraz çeşidi sayısının ve kiraz yetiştirilmesinde uygulanan kültürel yöntemlerin artması, her geçen gün kiraz bahçeleri alanı ve kiraz üretiminin artmasını sağlamaktadır. Geçmişte bazı alanlarla üretimi sınırlı kalan kiraz son yıllarda ülkemizin hemen hemen her ilinde yetiştirilmeye başlanmıştır.

Avrupa ülkeleri başta olmak üzere Türkiye’nin komşu ülkelerle ilişkileri 1980’li yıllarda gelişmeye başlamıştır. Kiraz üretimindeki gelişmelerle birlikte 1985 yılından itibaren ülkemizde üretilen kiraz başta Avrupa Birliği ülkeleri olmak üzere birçok ülkeye ihraç edilmeye başlanmıştır. Bugün 30’dan fazla ülkeye ihraç ettiğimiz kirazın tarım ve ihracatında bazı sorunlar bulunmaktadır.

Kiraz yetiştiriciliğinde problemlerin büyük kısmı henüz bahçe kurulurken yapılan hatalara dayanmaktadır. Tek çeşitle bahçe kurulması, genellikle derin dikim ve ilk yıllarda ağaçların terbiye edilmemesi, gövde yaralanmalarının önemslenmemesi başlıca kuruluş hataları olarak ileriki yılların verim ve ağaç sağlığını etkilemektedir. Bunun için bir planlama ve ilk kültürel işlemlerin iyi yapılması gerekir.

Üretim miktarımız sürekli artmaktadır. Ağaç başına verim 31 kg civarındadır. Üretimimizin %15’e yakın bir miktarı ihraç edilmektedir. Memleketimizde üretilen kirazın taze meyve olarak ihracının yanı sıra; bazı kıra çeşitlerinin işlenerek satılması da giderek artmaktadır. Kısaca ülke olarak kiraz tarımının yayılmasına bir engel yoktur. Fakat uygun arazi seçimi, araziye uygun anaç seçimi, çeşit seçimi, tozlayıcıların dikimde mutlak planlanması, ilk yıllarda şekil verme, terbiye, budama, sulama, gübreleme, toprak işleme, yabancı ot kontrolü, hastalık zararlılarıyla mücadelenin uygun olarak yapılması halinde, ihraç vasıflı kiraz üretimimizin artması mümkündür. Üreticimiz kiraz üretimi ile ilgili sorunlarında tarım müdürlüklerinde mevcut ziraat mühendisi ve teknisyenlerinden yardım almada yeteri kadar bilinçli değildir. Teknik personel ise çiftçinin bilinçlendirilmesinde yetersiz kalmaktadır. Üretim konusunda seminer ve toplantılar düzenlenerek, üretim alanlarında uygulamalı eğitimler verilerek, çiftçimizin daha fazla bilinçlendirilmesi sağlanabilir. Teknik eleman ve üreticilerimiz kiraz üretimi ile ilgili problemleri çözmede dayanışma ve yardımlaşma gösterilirse, daha kaliteli ve daha fazla üretim gerçekleşir. Sonuçta hem çiftçimiz hem de memleketimiz kazanır.

Çiftçiye devlet tarafından uzun vadeli, düşük faizli krediler sağlanarak, fidan ve gübre desteği yapılması, çiftçiye teşvik ederek kiraz üretiminin artmasını sağlar.

Kiraz yetiştiriciliğinde üretim artışıyla birlikte, verim artışı da önemlidir. Bölge veya yörelerin ekolojik koşulları göz önünde bulundurularak; üreticilerin Bahçe Kültürleri Araştırma Enstitülerindeki denemeler sonucunda seçilerek tavsiye edilen verimi yüksek kiraz çeşitlerini tercih etmeleri uygun olacaktır.

Meyve fidanı dikiminde son yıllarda bodur fidan dikimi yaygınlaşmakta veya ağaçlar budama yöntemiyle bodurlaştırmaktadır. Bodur ağaçlar yüksek yapılı ağaçlara göre daha az yer kapladığı gibi sulama, ilaçlama, budama ve meyve toplama gibi kültürel işlemler daha kolay yapılmaktadır. Bunun yanı sıra birim alana daha fazla ağaç dikimi yapılabildiği için birim alandan daha fazla verim alınabilmektedir. Üretim alanlarında bodur ağaç üretiminin yaygınlaştırılması, üretim ve verimin artırılması açısından önemlidir.

Çeşitli altyapı eksiklikleri, üreticinin ve pazarlamada yer alan kişi ve kurumların örgütlenememesi, üreticinin ve devletin etkin bir tarım politikasının olmaması, üretim ve pazarlamada bilgi yetersizliği, finansman ve nakliye sorunları da kiraz tarımında önemli sorunlardandır.

Kiraz ihracatının önemli bir kısmı Avrupa birliği ülkelerine olan ülkemizin kiraz ihracatının giderek artması Türkiye için sevindiricidir. Hem ihracatın daha da artması, hem de yurtiçi tüketimde kullanılmak üzere kaliteli kiraz çeşitleri üretiminin artırılması yararlı olacaktır.

Ülkemizde kiraz alanı sürekli artmaktadır. Ancak tarım arazilerinin küçük, sayıca fazla ve çok parçalı olması tarımsal faaliyetlerde modern yöntemlerin kullanılmasını, dolayısıyla uzmanlaşmayı sınırlandırmaktadır. Bu durum ise verimliliği olumsuz yönde etkilemektedir.

Kirazın çabuk bozulan ürün olması bazı zorlukları beraberinde getirmektedir. Ülkemizde kiraz üretilen çoğu yörede soğuk hava deposu bulunmamakta, meyvelerin bir kısmı dalında veya toplandıktan sonra çürümektedir. Kiraz üretiminin fazla olduğu yörelerde devlet tarafından yatırımcılara teşvikler verilerek, meyve suyu fabrikalarının kurulması gerekmektedir. Fabrikaların kurulmasıyla hem üreticinin ürünü tamamen değerlendirilecek, hem de yöre insanları için iş imkânı oluşturularak istihdam sağlanacaktır.

Kiraz üretiminde iç ve dış piyasa taleplerinin yıl boyunca istenilen miktar ve kalitede karşılanabilmesi için, üretimin fazla olduğu yörelerde soğuk hava deposu ve paketleme tesisleri gibi gerekli altyapı desteği sağlayacak üniteler de oluşturulmalıdır.

Koruma süresi kısa olan kirazın ihracatında tüketiciye en kısa sürede ulaştırılabilmesi için, ulaşım sistemlerinde soğuk hava depolu özel donanımlı araçlar ile kargo uçaklarından yeterli oranda yararlanılması, ürünün zarar görmeden ulaştırılmasını ve ihracatta talep artışını sağlayacaktır.

Kiraz üreticisi hasat zamanında topladığı meyveyi tüccarların belirlediği fiyata satmaktadır. Daha fazla kazanma hevesinde olan tüccarlar kirazı ucuz fiyattan alarak çiftçinin az kazanmasına sebep olmaktadır. Üretimde zorlukların büyük kısmını üretici çekerken, tüccarlar aldıkları üründen yüksek kâr sağlamaktadır. Bu adaletsiz durumu engellemek amacıyla üreticilerin bir araya gelerek, çiftçi üretim ve pazarlama kooperatifleri

kurmaları gerekmektedir. Kurulacak kooperatifler sayesinde, üretilen kiraz kooperatif aracılığıyla ve kooperatif tarafından belirlenen fiyatla tüccarlara satılacak, çiftçinin ürününü satarken mağdur olması önlenecektir.

Avrupa Birliği ülkeleri, ithal ettiği ürünlerde 2005 yılından itibaren Eurepgap sertifikalı olanları tercih etmektedir. Eurepgap sertifikalı ürünler Avrupa pazarında kalitesi ve güvenilirliği garanti altında görülerek öncelikli yer almaktadır. Kiraz üreticileri bireysel olarak bu sertifikayı alabildiği gibi, kooperatif grup olarak üreticiler adına da alabilir. Kooperatifin bu sertifikayı üreticiler adına alması maliyetini azaltmakla birlikte, ihracatındaki güvenilirliğini artırmaktadır. İhracat için üretim yapan çiftçilerin ürünlerini kolay pazarlayabilmesi için sertifika almaları üreticinin yararına olacaktır.

Kiraz üretiminin fazla olduğu bazı yörelerde yetiştirilen kirazın tanıtımını yapmak amacıyla özellikle il veya ilçe belediye ve kaymakamlıkları tarafından düzenlenen ve geleneksel hale gelen kiraz festivallerinin devamlılığının sağlanması, hatta bazılarının uluslar arası boyutlara taşınması, Türk kirazının yurt içinde olduğu gibi yurt dışında da tanınmasına katkı sağlayacaktır.

Üretilen kiraz, bazı yörelerde sıcaklık ve toprak şartları uygun olmasına rağmen, sulama imkânlarının yetersiz olması, verimi kısıtladığı gibi, ürün kalitesinin düşük olmasına neden olmaktadır. Sulama problemi olan yörelerde, DSİ bölge müdürlükleri ve il özel idaresi kurumlarının çeşitli sulama projeleri uygulamalarını hayata geçirmeleri kiraz üretimine önemli katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Adana Tarım İl Müdürlüğü Çiftçi Eğitim ve Yayın Şubesi, 2005, Kiraz Yetiştiriciliği, Yayın No: 17, Adana.
- Akçay, M.E., - Özyiğit, S., - Sarısu, C., 2009, Bodur ve Yarıbodur Kiraz Yetiştiriciliği, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Yayın Dairesi Başkanlığı, Çiftçi Eğitim Serisi Yayın No:84, Ankara.
- Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1936, Tarım İstatistikleri (1928-1934), Yayın No:78, Ankara.
- , 1954, Meyve İstatistiği (1946-1952), Yayın No: 222, Ankara.
- Burak, M., 2006, Kiraz ve Vişne Yetiştiriciliği. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Yayın Dairesi Başkanlığı, Çiftçi Eğitim Serisi Yayın No: 25, Ankara.
- Çetin, T., 2010, *Uluborlu ilçesinde Kiraz Tarımı*. Atatürk Üniversitesi Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı: 23, Erzurum.
- Çınar, M., - Çimen, İ., - Bolu, H., 2004, *Elazığ ve Mardin İlleri Kiraz Ağaçlarında Zararlı Olan Türler, Doğal Düşmanları ve Önemlileri Üzerinde Gözlemler*. Türkiye Entomoloji Dergisi Sayı: 28(3), İzmir.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, 1962, Ziraat İstatistik Özetleri (1940-1961). Yay. No: 432, Ankara.

- , 1975, Tarımsal Yapı ve Üretim (1970-1972). Yayın No: 725, Ankara.
- , 2001, Tarım İstatistikleri Özeti (1980-1999), Yayın No: 2430, Ankara.
- Doğanay, S., 2006, *Trabzon’da Çay Tarımının Coğrafi Esasları*. Atatürk Üniversitesi Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı: 16, Erzurum.
- Doğanay, H., 1998, Türkiye Ekonomik Coğrafyası. Erzurum.
- Durmuş, E., - Yiğit, A., 2003, *Türkiye’nin Meyve Üretim Yörelere*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 2, Elazığ.
- Engin, H., Ünal, A., 2002, *Bornova Şartlarında Yetiştirilen Kiraz Çeşitlerinin Çiçeklenme Zamanları ve Çiçeklenme Dönemindeki Sıcaklıkların Çiçeklenme Üzerine Etkileri*. Ege Üniv. Ziraat Fakültesi Dergisi, Cilt: 39 Sayı :3, İzmir.
- Gök, Y., - Zaman S., 2003, *Anamur’da Muz Tarımının Coğrafi Esasları*. Atatürk Üniversitesi Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı: 9, Erzurum.
- Göney, S., 1987, Türkiye Ziraatinin Coğrafi Esasları I, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 2600, Coğrafya Bölümü Yayın No: 110, İstanbul.
- Gültaş, H.T., - Erdem, Y., 2007, *Bodur Kiraz Bahçelerinde Dam la ve Mikro Yağmurlama Sulama Yöntemlerinin Yatırım ve İşletme Masrafları Yönünden Karşılaştırılması*. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Tarım Bilimleri Dergisi, Sayı: 13(1), Ankara.
- Güngör, Y., - Yıldırım, O., 1989, Tarla Sulama Sistemleri. Ankara Üniversitesi. Ziraat Fakültesi Yayınları No:155, Ankara.
- Koca, H., 1997, *Erdemli’de Turunçgil Tarımının Coğrafi Esasları*. Atatürk Üniversitesi Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı: 2, Erzurum.
- Koçman, A., 1993, Türkiye İklimi. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 72, İzmir.
- Koday, S., 2000, *Türkiye’de Kivi Üretimi*. Atatürk Üniversitesi Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı: 3, Erzurum.
- Öz, F.,1998, Kiraz ve Vişne. Tarımsal Araştırmaları Destekleme ve Geliştirme Vakfı (TAV) Yayınları, Yayın No: 16, Yalova.
- Özbek , S., 1978, Özel Meyvecilik. Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Yayın No: 128, Adana.
- Özçağırın, R., 1974, Meyve Ağaçlarında Anaç ile Kalem Arasındaki Fizyolojik İlişkiler. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 243,İzmir.
- Shoemaker, J. S., Teskey, B.J.E., 1959, Tree Fruit Production. JohnWiley and Sons. INC., New York, USA.

- Şanlı, V., 2001, Uluborlu İlçesinde Yetiştirilen Bazı Kiraz Çeşitlerinin Pomolojik ve Fenolojik Özellikleri (Y.L.Tezi). Süleyman Demirel Üniv. Fen Bilimleri Enstitüsü, Isparta.
- Şevik, İ., 2002, Kiraz Yetiştiriciliği, Eğirdir Bahçe Kùltürleri Araştırma Enstitüsü, Yayın No: 11, Eğirdir.
- Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğü Yaygın Çiftçi Eğitim Projesi (YAYÇEP), 2001, Meyvecilik 1, Yayın Seri No: 37, Ankara.
- Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğü 2008, Kiraz Hastalık ve Zararlıları ile Mücadele. Bitki Koruma Hizmetleri Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Yayın Dairesi Başkanlığı, 2009, Kirazda İyi Tarım Uygulamaları. Çiftçi Eğitim Serisi Yayın No: 94, Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu, 2009, Tarım İstatistikleri Özeti (1989-2008). Yayın No: 3341, Ankara.
- Ülkümen, L., 1973, Bağ-Bahçe Ziraatı. Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 275, Ziraat Fakültesi Yayınları No: 128, Ders Kitapları Serisi No: 22, Erzurum.
- Yılmaz, M., 1992, Modern Bahçe Bitkileri Yetiştirme Tekniğı. Çukurova Üniversitesi Basımevi, Adana .

www.dmi.gov.tr

www.faostat.fao.org

www.gidabilimi.com

www.tuik.gov.tr

Türkiye 'de Kiraz Tarımının Coğrafi Esasları